

ચાર પુરુષાર્થ

મોક્ષ પુરુષાર્થ

નીતિ

અર્થ પુરુષાર્થ

કામ પુરુષાર્થ

સદાચાર

પં. ચન્દ્રશેખરવિજયજી

વંદના

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, ગુજરાતના મહાન જ્યોતિર્ધર
સરસ્વતીલબ્ધપ્રસાદ, સિદ્ધકવિ, ધર્મદર્શનનિષ્ણાત,
ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, અલંકાર, ઉચ્ચ, તત્ત્વજ્ઞાન,
કથા, આચારોપદેશ, અધ્યાત્મ, યોગ આદિ વિભિન્ન,
વિષયો ઉપર સંખ્યાબંધ ગ્રંથો રચનાર, અદ્ભુત વ્યક્તિત્વશાલી

પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયભાઈ મહારાજના

ચરણ કમલમાં વંદના.

: જન્મ :
કનોડા (ગુજરાત)

: સ્મૃતિ-દિવસ :
માગસર સુદ-૧૧

: સ્વર્ગવાસ :
ડભોઇ (ગુજરાત)

-: સૌજન્ય :-

ઉપા. શ્રી યશોવિજયભાઈ સંસ્કાર સદન - નવસારી

ઉપા. શ્રી યશોવિજયભાઈ જૈન સેવા સદન - ડભોઇ

ઉપા. શ્રી યશોવિજયભાઈ સંસ્કાર સદન - માલેગામ

ઠે: કલા-પ્રકાશ/ ટીલક રોડ,

મુ.માલેગામ (મહારાષ્ટ્ર) પિન : ૪૨૩ ૨૦૩

...વંદના...

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, ગુજરાતના મહાન
જ્યોતિર્ધર, સરસ્વતીલખપ્રસાદ, સિદ્ધકવિ
પદ્મદર્શનનિષ્ણાત, ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય,
અલંકાર, છન્દ, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા, આચારોપદેશ,
આધ્યાત્મ, યોગ આદિ વિભિન્ન વિષયો ઉપર
સંખ્યાબંધ ગ્રંથો રચનાર, અદ્ભુતવ્યક્તિત્વશાલી
પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના

ચરણ કમલમાં વંદના

: જન્મ :
કનોડા (ગુજરાત)

: સ્વર્ગવાસ :
ડભોઈ (જ. વડોદરા)

સ્મૃતિ દિવસ : માગસર સુદ ૧૧

—: સૌજન્ય :—

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી સંસ્કાર સદન—નવસારી

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી જૈન સેવા સદન—ડભોઈ

ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી સંસ્કાર સદન—ભાલેગામ

ડે. કલાપ્રકાશ, ટીંગક રોડ, મુ. ભાલેગામ

Pin : 423203 (મહારાષ્ટ્ર)

લાખો વર્ષોથી સુખ અને શાન્તિથી
આર્યપ્રજા જીવન જીવતી હતી તેનું
રહસ્ય, તેની મહાસંતો દીધી
મોક્ષપ્રધાન ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિમાં
પડ્યું હતું. આ સનાતન સત્ય સમજ્યા
વિના અને અમલમાં મૂક્યા
વિના વર્તમાન ભયાનક સમસ્યાઓનો
બીજો કોઈ ઉકેલ નથી એ વાતને
અસંદિગ્ધ અવાજમાં રજૂ કરતું
પ્રકાશન .

ચાર પુરુષાર્થ

પં. ચન્દ્રશેખરવિજયજી

૬૧

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

● પ્રકાશક :

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ
જી. પ્ર. સંસ્કૃતિ ભવન
૨૭૭૭/ નિશાપોળ, ઝવેરીવાડ.
રીલિફરોડ, અમદાવાદ
ફોન : ૫૩૫૫૮૨૩, ૫૩૫૬૦૩૩.

● લેખક પરિચય :

સિદ્ધાન્તમહોદયિ, સચ્ચારિત્રચૂડામણિ
સ્વ. પૂજ્યપાદ આ. ભગવંત શ્રીમદ્ભૂવિજય
પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના વિનેય
પં. ચન્દ્રશેખરવિજયજી

પ્રથમ સંસ્કરણ : નકલ ૨૦૦૦

દ્વિતીય સંસ્કરણ : નકલ : ૧૨૫૦

તૃતીય સંસ્કરણ : નકલ : ૨૦૦૦

ચતુર્થ સંસ્કરણ : નકલ : ૫૦૦૦

વિ. સં. ૨૦૫૪ ૧૫-૯-૧૯૯૮

મૂલ્ય : રૂ. ૧૦/-

પ્રભુ ગ્રાફિક્સ
નોવેલ્ટી સિનેમાની પાસે,
ધીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

અનુક્રમ

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
	પ્રસ્તાવનાની પ્રસ્તાવના !	૪
૧.	સંસ્કૃતિ : આપણો શ્વાસપ્રાણ	૯
૨.	મહાસંતોનું દર્શન	૧૧
૩.	પાયો ઊથલી પડ્યો છે	૧૪
૪.	ધર્મનાશક સુરંગો	૨૨
૫.	સમાજમાં પ્રધાનતા કોની ?	૩૨
૬.	ધર્મપ્રધાન સમાજ	૪૦
૭.	ધર્મસત્તાક પ્રજા-જીવન	૪૬
૮.	નારીશક્તિ	૪૯
૯.	ભારતીય શિક્ષણ-પ્રણાલી	૫૬
૧૦.	સંતશક્તિનું જાગરણ	૬૦

પ્રસ્તાવનાની પ્રસ્તાવના !

આર્ય પ્રજાના અગણિત માનવો મોક્ષ-પ્રધાન ચાર પુરુષાર્થનું જે જીવન જીવ્યા એ એકેકું 'જીવન'-જ એકેકો મહાકાવ્ય ગ્રંથ છે અને આ નાનકડી પુસ્તિકા એ બધાય ગ્રંથોની લઘુ પ્રસ્તાવના જ છે. પ્રસ્તાવનાની પ્રસ્તાવના શું ?

એક જ ખ્વાહેશ છે, 'કોઈ વીર-પુરુષ જલદી પાકે; સર્વનાશની અગાધ ખીણ તરફ ભયંકર વેગથી ધસમસતી આર્યપ્રજાની ગાડીને બ્રેક મારીને અટકાવી દે. હજી ઘણું મોડું તો થયું નથી. દરદી મરી ગયો પણ નથી; અને છેલ્લાં ડચકાંય લેતો નથી; હા, માંદો જરૂર છે; પણ માંદગીય અસાધ્ય કોટિમાં પ્રવેશી નથી. બેશક દુસાધ્ય જરૂર ગણાય છે.

ભોગવાદ, તકવાદ, ખુરશીવાદ, યન્ત્રવાદ, સ્વાર્થવાદ વગેરે વાદોથી બંધાઈ ઊઠેલાં નગરો ! એને નગરપરાયણતાની નાગરિક-ભાવનાએ વધુ બગાડ્યાં છે; પરંતુ સખૂર ! ભારત નગરોનું નહિ; પણ ગામડાંઓનું બનેલું છે. ગામડાંઓમાં આજે ય એ નગરપૂજા જણાતી નથી, ત્યાં તો ઠેરઠેર જોવા મળે છે. નારીમાં લજ્જા; વેપારીમાં નીતિ; મહાજનમાં ઔદાર્ય, સંતોમાં શાસ્ત્રીયતા; દુઃખિતોમાંય દયાળુતા.

આર્ય સંસ્કૃતિના જીવંત જીવનશા સંસ્કૃતિ સુભટો તો ત્યાં ચોકેર પડ્યા છે; પણ આ બધી ગાયોને અને એ બધા વાછડાઓને દોરવનાર કોઈ ગોવાળ પાકતો નથી; કોઈ 'ફીલ્ડ-માર્શલ' જડતો નથી.

હશે....હતાશ થવાને કોઈ કારણ નથી. સંસ્કૃતિના ઈતિહાસે ધૂપ-છાંવનાં પડમાં કોઈ વાર બદલ્યાં છે.

'આજ' કદાચ કોઈની હશે.

આવતી કાલ આપણી છે. પણ તે માટે આટલું તો આજથી જ ધરધરમાં શરૂ કરીએ :

ચાર પુરુષાર્થની આપણી સંસ્કૃતિ બાળકોને ગળથૂથીમાં જ પાઈએ. રોજ સાંજ પડે ઘર ભેગું થાય અને થોડીક રામાયણની કથાઓ વાંચે; થોડુંક સ્વ-શાસ્ત્ર કથાઓનું પાન કરે; સ્વધર્માનુષ્ઠાન પણ કરે.... અને છેવટે પોતાના ઘરની સાફસૂઝી અને સજાવટ ઉપર બે-ચાર ચિંતન-મંથન કરે; વળી એકાદ સપ્તાહ પૂરતો એકાદ સંકલ્પ પણ કરે.

નવા સપ્તાહે વળી નવો સંકલ્પ.

અને છેલ્લે.... પરમકૃપાળુ, પરમપિતા પરમાત્માનું નામ લઈને, સ્તોત્ર ભણીને, કોઈ પદની પૂન લગાવીને સમાપન થાય.

ઘર ઘરમાં રોજ ફક્ત અડધો, પોણો કલાક આ સ્વાધ્યાય અને ભક્તિના વાતાવરણની રસભરી જમાવટ થવા લાગી જાય તો.....!

તો....માંદાલો બધી ગુલામીમાંથી સદા માટે છુટકારો લઈ લેવાના પંથે દોડવા લાગી જાય.

કામ-ક્રોધની અને કર્મોની, દેહની અને સ્વજનોની તથા ઘરની, બુદ્ધિની, મનની અને વાતાવરણની.....બધી ગુલામીમાંથી ચોક્કસ છૂટી જાય. આવું 'કાંઈક' તો કરવું જ પડશે.

'આભ ફાટ્યા'ની નિર્માલ્ય વાતો કરીને નિષ્ક્રિયતાનું પાપ હવે છુપાવી રાખવું ન શોભે.

આખી ધરતી તે આવરણે કદી મઢાઈ છે ? તો ?....પગે જ આવરણ ચડાવ્યું છે ને ? ચોફેર ધૂળના ઢગલા ઓકતો ઝંઝાવાત કદી કોઈ બાટલીમાં પુરાયો છે ? તો ?....બારી જ બંધ કરી છે ને ? આ જ ન્યાય આંતર-વિશ્વમાં ચ લગાવીએ. 'ઘર બચાવો'ની સુંબેશ ઉપાડીએ, પછી બીજ બચી જશે.

સંસ્કૃતિ ઊગરી જશે.

પ્રજાની તેજસ્વિતા અને પવિત્રતા બેઠાં થઈ જશે. અને.... હરિયાળી કાન્તિના કૃત્રિમ પોષણોએ ફૂલી ગયેલો દેશ...સાચી સાંસ્કૃતિક શક્તિથી પુષ્ટ થશે.... એના કૃત્રિમ સોજા વિલય પામીને એ સુડોળ બની જશે.

આ વિરાટ સિદ્ધિઓને આંબવા માટે 'ચાર-પુરુષાર્થ'ના આ પુસ્તકિયા વામન પાસે મારી ઘણી મોટી આશા છે.

સહુની શુભેચ્છાઓ અને સદ્ભાવનાઓએ જ આશાની એ લતા ઉપર ફળો ઝૂમી ઊઠે

શાન્તિનગર, આશ્રમરોડ,

અમદાવાદ-૧૩

તા. ૨૧-૩-૭૪

લિ.

ગુરુ-પાદ-પદ્મરેણુ

પં. ચન્દ્રશેખરવિજય

નવી પેઢીને બચાવો : તપોવનોથી કે પાઠશાળાઓથી

મને લાગે છે કે એવી ખોટી શેખી મારવાનું આપણે બંધ કરી દેવું જોઈએ કે, ભાવી ભવ્ય આવી રહ્યું છે, ધર્મનાશ થવાનો જ નથી. અરે ! બે ચાર વર્ષમાં જ જૈનધર્મનો અભ્યુદય થઈ જવાનો છે. શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થવાની તૈયારી છે - વગેરે.

જો વર્તમાન તરફ જ નજર કરવાની હોય તો જૈનધર્મના સંચાલક જૈનસંઘના ચારેય વિભાગોની પરિસ્થિતિ, આર્યસંસ્કૃતિની પરિસ્થિતિ ભયજનક સપાટીઓ વટાવી ચૂકી છે. તબેલામાંથી ઘોડો ક્યારનો બહાર દોડી ગયો છે.

જ્યારે શ્રમણસંસ્થા જ નવા જમાનાના ઝેરી પવનની જીવલેશ અસરોનો ઝપાટાબંધ ભોગ બનવા લાગી હોય ત્યારે સંસારી ગૃહસ્થોની હાલત કેવી હોય? તેમાંય ઊગતી નવી પેઢીની દશા તો કેટલી હદે ચિંતાજનક બની ગઈ હોય ?

આ સમય મૂલ્યોના ઢાસનો છે, સભ્યતાઓના દેવાળાનો છે; મર્યાદાઓના મહાપાતનો છે.

છતાં માણસ જો ધારે તો બધું સુલટાવી શકાય તેમ છે. જે જૈન સદ્ગૃહસ્થો આ પરિસ્થિતિથી બેચેન હોય, જેમની નીંદ હરામ થઈ ગઈ હોય; જેમની આંખે અવારનવાર આંસુ ધસી આવતાં હોય; જેમને ખાતાં ડચૂરો વળતો હોય તેમણે - થોડાંકમાં ય થોડાક - એકઠા થવું જોઈએ. એવા પ્રકારના મુનિઓને મળી આ વિષયમાં ગંભીરપણે વિચારણા કરવી જોઈએ.

મને પૂછો તો સ્થિતિને સુલટાવવાના બે જ રસ્તા છે :

(૧) ઠેર ઠેર શાસ્ત્રનીતિનાં અને ચુસ્ત હિમાયતી શ્રમણોપાસકોના શાસનવાળાં અને ગીતાર્થ શ્રમણોનાં ઉચિત માર્ગદર્શનવાળાં તપોવનો ઊભાં થવા જોઈએ. કેટલાંક બાળકો માટેનાં; કેટલાક બાલિકાઓ માટેનાં.

તપોવનમાં અનિવાર્ય અનિષ્ટ તરીકે ભલે વ્યાવહારિક શિક્ષણ દાખલ કરવું પડે, પરંતુ તેના દ્વારા બાળકોને આકર્ષી તેમનું જીવન રાષ્ટ્રની દાઝથી ભરપૂર, માનવતાનાં મૂલ્યોથી ભરપૂર, સંસ્કૃતિરક્ષાની આગથી ભરપૂર અને ધર્મચુસ્તતાની - મગજની રાઈથી ભરપૂર બનાવવું જોઈએ. આ માટે જિનેશ્વરદેવોની સ્વદ્રવ્યથી અષ્ટપ્રકારી પૂજા, સામાયિક, ગાથાપાઠ, જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની વાચનાઓ દૈનિક કાર્યક્રમોમાં અવશ્યપણે હોવાં જોઈએ. જો આ બધું કોઈ કારણસર બંધ કરવાની - મરજિયાત કરવાની - ફરજ પડે તો તપોવનને સદાને માટે તાળાં મારી દેવાં જોઈએ.

ભારતમાં આવાં પચાસ તપોવનો થાય તો જૈનસંઘની નવી પેઢીની જબરી કાયાપલટ થઈ જાય.

**દાનવીરો ! બીજા તપોવનમાં આપનું
મોટું ઔદાર્ય દાખવો.**

રૂા. ઁક લાખ (દર વર્ષે ૩૩ હજાર રૂા.)નું દાન
આપીને તપોવનના પ્રવેશદ્વારની સામે ઊભા થનારા
વિરાટ-મારબલ ઉપર જીવનદાતા તરીકે આપનું
નામ લખાવો.

આપનું દાન કલમ ૮૦-જી મુજબ કરમુક્ત રહેશે.
જીવન જાગૃતિ ટ્રસ્ટ ઁ નામથી આપનો ચેક કે
ડ્રાફ્ટ નીચેના સરનામે મોકલો.

જી. પ્ર. સંસ્કૃતિ ભવન, ૨૭૭૭, નિશા પોળ,
રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧
ફોન : ૫૩૫૫૮૨૩, ૫૩૫૬૦૩૩

તમારા ઘરના રતનને સમાજનું ઘરેણું બનાવવું છે ?

તો હવે... બિલકુલ વિલંબ કર્યા વિના
તે રતનને તપોવન રૂપી બેંકમાં દાખલ કરી દો.

દૂષણો અને પ્રદૂષણોથી મુક્ત અને દેવ-ગુરુના સંગથી યુક્ત
અહીંનું વાતાવરણ જરૂર થોડા વર્ષોમાં તમારા
રતનને ઘરેણું બનાવી તમને સપ્રેમ પાછુ સોંપી દેશે.

કિશોરો... તરૂણો... યુવાનો માટે...
તપોવન સંસ્કારપીઠનું નવલું આયોજન

તપોવન સંસ્કૃત પાઠશાળા - અધ્યાપન યોજના

પ્રેરણાદાતા : પૂ. પાદ પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી મહારાજ
સંકલન : મુનિશ્રી જિતરસિતવિજયજી મહારાજ

આ યોજનામાં ૨-૩-૫ વર્ષનાં અભ્યાસક્રમ દરમિયાન રહેવાનું
તથા જમવાનું મફત રહેશે, ઉપરાંત દર મહિને વિદ્યાર્થીને
અભ્યાસ અનુસાર સ્કોલરશિપ આપવામાં આવશે.

સંપર્કસૂત્ર : તપોવન સંસ્કૃત પાઠશાળા-અમિયાપુર

સંસ્કૃતિ : આપણો શ્વાસપ્રાણ

(૧)

આપણા આર્યદેશની પ્રજાને મહાસંતોએ ચાર પુરુષાર્થની જે સંસ્કૃતિ આપી છે એ સંસ્કૃતિ જ આ આર્યપ્રજાનો મૂળભૂત પ્રાણ છે. આર્ય પ્રજા એટલે સંસ્કૃતિપ્રેમી પ્રજા.... આ એક જ વાતે આપણે બીજી તમામ પ્રજાઓથી જુદા પડીએ છીએ. આપણી પાસે ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિનું જે જ્ઞાન છે એ જ્ઞાન જગતની કોઈ પણ પ્રજા પાસે નથી; લખલૂટ સમૃદ્ધિથી છલકાતા અમેરિકા પાસે પણ એ જ્ઞાન નથી; અને સર્વત્ર હરિયાળીથી ઝૂમી ઊઠતી સ્વીસ-પ્રજા પાસે પણ એ જ્ઞાન નથી. અરે ! ચાર પુરુષાર્થ એવો શબ્દ પણ એમના કાને અથડાવો મુશ્કેલ છે. આથી જ તો વિનોબાજીએ એક સરસ પ્રસંગ જણાવ્યો છે કે, ‘અમારો સંસ્કૃત નહિ ભણેલો વિદ્યાર્થી પણ જે સ્પષ્ટ રીતે સંસ્કૃત શ્લોકોના ઉચ્ચારો કરી શકે છે તેવી સ્પષ્ટતાથી ૨૦-૨૦ વર્ષ સુધી સંસ્કૃત ભણેલા યુરોપીયનો પણ ઉચ્ચાર કરી શકતા નથી. એવા એક અંગ્રેજે સંસ્કૃતમાં મારી સાથે વાત કરી ત્યારે તે એક વાક્ય બોલ્યા હતા, ‘ટસ્માત્ દ્વમ્ ટટ્ કુરુ !’ બીજા એક અંગ્રેજ સીતાના પતિને ‘રામ’ કહેવાને બદલે ‘રામા’ કહેતા હતા. (રામા એટલે તો સ્ત્રી થાય !)

આ છે આપણી આગવી સંસ્કૃતિની ખૂબીઓ,

આર્ય દેશની જ પ્રજા ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિને પામી શકે; સમજી શકે અને જીરવી શકે; બીજાનું તો ગજું જ નહિ.

આર્ય પ્રજાની જીવાદોરી પણ આ સંસ્કૃતિનું જ છે. જો એ સંસ્કૃતિ ખતમ થઈ તો ભીલાઈના કારખાનાથી કે ગાંધીનગરો અને ચંદીગઢોથી તે તેલના જંગી કૂવાઓની પ્રાપ્તિથી, લોકશાહીથી કે સમાજવાદી સમાજરચનાથી પ્રજા જીવી શકે એ વાતમાં લગીર તથ્ય નથી. જે પ્રજાની જે ગળથૂથી હોય; એનું જે મૂળભૂત બંધારણ હોય, કોરની જે નિશ્ચિત આબોહવા હોય એના અભાવમાં એ પ્રજાનું જીવતર કદાપિ શક્ય નથી.

અગ્નિના ઉંદર અગ્નિમાં જ જીવે; ધરતીના ઉંદર ધરતી ઉપર જ જીવે. એટલે આર્ય પ્રજાની આબાદીના સ્વપ્ર-શિલ્પીઓએ ચાર પુરુષાર્થની

સંસ્કૃતિનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા માટે કટિબદ્ધ થવું જ પડશે. એ માટે પ્રત્યેક બાળકને ચાર પુરુષાર્થ શીખવવા જ પડશે. એની સાધકતા અને બાધકતાઓ; એની કક્ષાઓનું શિક્ષણ વગેરે પાયાના શિક્ષણમાં જ દાખલ કરવું પડશે.

પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિના, આર્યસંસ્કૃતિનો ધરમૂળથી ખાત્મો બોલાવી દેતા દારૂગોળાથી ભરેલા આજના શિક્ષણને જ સૌ પ્રથમ દેશનિકાલ કર્યે જ છૂટકો થવાનો છે.

આજનું શિક્ષણ સંસ્કૃતિલક્ષી નથી; એ છે માત્ર ભોગલક્ષી.... ભોજનલક્ષી.... નોકરીલક્ષી.... ડીઝીલક્ષી.... દીકરીલક્ષી...

ભોગને અને આર્ય પ્રજાને કશોય મેળ નથી; કેમકે આર્ય પ્રજા તો મોક્ષ નામના પુરુષાર્થ માટે જ પોતાનું ધર્મપરાયણ જીવન જીવતી યોગલક્ષી પ્રજા છે, એને વળી પેટની અને વાસનાઓની પૂર્તિ ખાતર ભોજનલક્ષી અને ભોગલક્ષી શિક્ષણ હોતું હશે ?

પણ અફસોસ ! ખૂબ જ ધીમી ગતિએ અને ખૂબ જ મક્કમતાપૂર્વક; ગણિતબદ્ધ રીતે આર્યપ્રજાને ભોળવી ભોળવીને ગોરી પ્રજાએ ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિના મૂળભૂત 'બેઈઝ' (પાયા)ને આંખોય બદલી નાખ્યો છે.

પાયો તો એવો બદલી નાંખ્યો છે કે આજે એ 'બેઈઝ'ની વાત કરનારો ડાહ્યો માણસ તદ્દન પાગલમાં જ ગણાઈ જાય છે.

ખેર....એવી બાબતોની આપણને લેશ પણ ચિંતા હોવી ન ઘટે. આપણે તો પ્રજાને સન્માર્ગે દોરવવા માટે મશાલથી બની રહેવું; એમ કરતાં શહાદતને વરવું પડે તો પળનો ય વિલંબ કર્યા વિના શહીદ બની જવાનું....મશાલ ઉપાડનારો મળી રહેશે; સંસ્કૃતિરક્ષાની એ જ્યોત એ રીતે જલતી જ રહેશે. કદાચ બીજું કશુંય પરલક્ષી પરિણામ જોવા નહિ મળે તો પણ મૃત્યુના એ બિછાને પડ્યા પડ્યા પણ જ્યોત જલતી રાખવાના સ્વ-કર્તવ્યને બજાવ્યાનો અથાગ આનંદ ઉરમાં નહિ જ સમાતો હોય એટલું તો આજે જ ચોક્કસપણે કહી શકાય તેમ છે. આપણો અધિકાર પણ આથી વિશેષ છે ય ક્યાં ? બંધુઓ ! આટલી ભૂમિકા કર્યા પછી મારે તમને ચાર પુરુષાર્થની આપણી સંસ્કૃતિ અંગે કેટલીક વાત કરવી છે, ના....એના ચિંતનના ઘણા ઊંડા તળિયે હું તમને લઈ જવા ઈચ્છતો નથી; પરંતુ સંસ્કૃતિના એ વિરાટ સાગરના કિનારે બેસીને પણ થોડા હાથ-પગ હલાવશું તો ય સુંદર મજાના ચિંતનના ગોળ-મટોળ અને ચમકારા મારતા નજાકત પાપાણો તો જરૂર પામી શકશું. અરે ! હાલ તો એટલી સિદ્ધિ પણ ખૂબ જ ઉપયોગી બની રહેવાની છે.

મહાસંતોનું દર્શન

(૨)

આર્યદેશમાં જે મહાસંતો થયા એમણે આંખે દેખાતા આપણા દેહથી-તદન જુદા દેહમાં રહેલા-આપણા આત્માનું દર્શન કર્યું. એ આત્માના અનંતાનંત પૂર્વજન્મો; પૂર્વજીવનો અને પૂર્વમરણો જોયાં. એનું એવું ભાવિ પણ જોયું. કર્મે બંધાયેલો આત્મા જન્મ-જીવન અને મરણની આ ઘટમાળમાં ફસાઈને કેવાં ભયાનક દુઃખ અને કેવાં અધોર અંકાર્યો કરી બેસે છે ? તે પણ જોયું.

જેમ આત્માના ઉપાયો જોયા; તેમ આત્માની મુક્તિના ઉપાયો પણ જોયા. રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાનમાંથી સંપૂર્ણપણે શી રીતે છુટકારો થાય તેની બધી રીતો તેમણે જોઈ.

સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા તે મહાસંતોએ રાગાદિમાંથી; કર્મના આવરણોમાંથી; દેહના કેદખાનામાંથી સર્વથા મુક્ત થયેલા આત્માના પ્રગટ થઈ ગયેલા પરમાત્મભાવને જોયો; એનું સત્ ચિત્ અને આનંદસ્વરૂપ જોયું; એનાં અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય અને સુખના ખૂલી ગયેલા ખજાનાથી પ્રાપ્ત થતો આનંદ જોયો. એનું અજન્માપણું અને અમરપણું તથા શાશ્વત સુખનું સ્વામિત્વ પણ જોયું. એક બાજુ, સંસારભાવનો કાજળકાળો અંધકાર ! બીજી બાજુ મોક્ષભાવનો પરમ ઉજ્જવલ પ્રકાશ ! બે ય એમણે જોયા.

સર્વજ્ઞો અને સર્વદર્શી એ મહાસંતો શું ન જુએ ? સાધના કરીને જેઓ રાગાદિ મળોથી સર્વથા છુટકારો પામે એ આત્માઓ (પરમાત્માઓ) એટલે જાણે, ત્રિકાળદર્શી આયનો ! સચરાચર વિશ્વ; સર્વદ્રવ્યો અને એના સર્વ પર્યાયો એક સાથે એ આયનામાં દેખાય

આવા મહાસંતોએ આપણને એક જ ઉપદેશ આપ્યો; છૂટી જાઓ.....રાગાદિથી; કર્મથી; દેહથી; જન્મ-જીવન અને મરણથી-સર્વથા છૂટી

જાઓ. બસ, છુટકારો પામો.....

‘આ છુટકારો એ જ મોક્ષ. આવો મોક્ષ એ જ પુરુષનો અર્થ; પુરુષનું કાર્ય; માનવમાત્રનું એકનું એક પ્રયોજન.

‘જેનામાં પૌરુષ હોય - પરાક્રમ હોય તે તમામ સ્ત્રીપુરુષોએ માનવજીવનને પામીને એ મોક્ષને પામવાની જ સાધના કરવી જોઈએ.’

આવો ઉપદેશ આપીને તે મહાસંતોએ એક જ મોક્ષ નામના પુરુષાર્થની (પુરુષમાત્રના પ્રયોજનની) વાત કરી.

એવા મોક્ષને જે શારીરિક ક્રિયા; જે ધ્યાન તપ કે જપ; જે ચિંતન વગેરે, પમાડી આપે તે બધાયને તેમણે ધર્મ પુરુષાર્થ કહ્યો. જો મોક્ષ પુરુષાર્થ ઉપાદેય છે તો તેને સાધી આપતો ધર્મ પુરુષાર્થ પણ ઉપાદેય જ છે. આમ ધર્મ અને મોક્ષ-સાધન અને સાધ્ય-સ્વરૂપ બે પુરુષાર્થોની તે મહાસંતોએ આપણને વાત કરી.

પરંતુ જેમ આયુર્વેદમાં રોગીને, ઉપાદેયરૂપે પથ્ય બતાડવામાં આવે છે; અને ત્યાજ્ય રૂપે કુપથ્ય પણ જણાવવામાં આવે છે, તેમ મોહના સાધક તત્ત્વ તરીકે ધર્મને જણાવ્યા બાદ એ મહાસંતોએ તેના બાધક તત્ત્વ તરીકે અર્થ અને કામને પણ જણાવ્યા. દુનિયાના ભોગરસિક લોકોએ બેયને ‘પુરુષાર્થ’ ગણી લીધા છે એટલે પુરુષાર્થોનું વર્ણન કરતાં એમનું પણ એ રીતે વર્ણન કર્યું.

અથવા તો મોક્ષને ન પમાડી શકે તેવા અર્થને અનર્થ જ કહેવાય; અને કામને અનાચાર જ કહેવાય, પણ જે અર્થ, નીતિ-ન્યાયના ધર્મથી યુક્ત હોય તે અર્થ પણ તે નીતિ આદિના ધર્મના કારણે પરંપરયા મોક્ષનું કારણ બની શકવાથી ધર્મ પુરુષાર્થની જેમ તેને મહાસંતોએ અર્થ પુરુષાર્થ કહ્યો, એ જ રીતે કામ પણ જો સદાચારથી મર્યાદિત બનાવાયો હોય તો તે સદાચારના કારણે પરંપરયા મોક્ષનું કારણ બની શકવાથી તેને કામ પુરુષાર્થ કહ્યો.

આલોક-પરલોકની આશંસા આદિથી કરાતા ધર્મો પણ મોક્ષપ્રાપક ન બનવાથી ધર્મપુરુષાર્થ ન કહેવાય; અને ધર્મતત્ત્વથી યુક્ત બનતાં અર્થ-કામ પરંપરયા મોક્ષસાધક બનતા હોય તો તેને અર્થ પુરુષાર્થ, કામપુરુષાર્થ કહી શકાય. બેશક એમાંય મોક્ષપ્રાપ્તિ કરી આપનાર તો નીતિ, સદાચારાદિનું ધર્મતત્ત્વ જ છે.

આમ મહાસંતોએ આપણને જે ચાર પુરુષાર્થોની સંસ્કૃતિ જણાવી છે તેના મૂળમાં—મુખ્યભૂત-પ્રમાણભૂત તો તે માત્ર મોક્ષ નામનો પુરુષાર્થ જ છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય છે કે આર્યદેશના સઘળાં માનવોએ પ્રત્યેક પળે; પોતાના પ્રત્યેક જીવનવ્યવહારના પરિઘના કેન્દ્ર તરીકે 'મોક્ષ'ને જ નજરમાં રાખવો જોઈએ.

ચાર પુરુષાર્થોની સંસ્કૃતિનું આ ચિંતન માત્ર આર્ય દેશોની નીપજ છે. જ્યાં ક્યાંય પણ મોક્ષને લગતા-ગણાતા માનવતા વગેરે ધર્મોની વાતો છે તે બધાં ય આર્યદેશના ચિંતનના અત્તર કુંડમાંથી ઊડીને ત્યાં જઈ પડેલાં છાંટણાં છે. એ કાંઈ એ દેશોની સ્વતંત્ર નીપજ નથી. કેમ કે એમની એ ધરતી ઉપર મહાસંતોએ જન્મ જ લીધો નથી.

બંધુઓ ! તમારે અને તમારા પરિવારના પ્રત્યેક સભ્યે ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિનું આ તત્ત્વજ્ઞાન સારી રીતે સમજી લેવું જોઈએ. તમારા ધરનું નાનું બાળક પણ જ્યાં જરાક સમજણું થવા લાગે કે તરત જ તેને આ ચાર પુરુષાર્થનું તત્ત્વજ્ઞાન ગોખાવવાની શરૂઆત કરી દેવી જોઈએ.

. આજે ગોખીને બોલતું બાળક આવતી કાલે જરાક મોટું થતાં - સમજીને પણ બોલશે જ; અને છેવટે જીવનમાં પામીને પણ રહેશે. ચાર પુરુષાર્થોની સંસ્કૃતિનું તત્ત્વજ્ઞાન એ આપણી સૌથી મહાન વસ્તુ આની તોલે જગતની કોઈ પણ સિદ્ધિ કે સમૃદ્ધિ આવી શકે નહિ.

અવકાશયાત્રાનું વિજ્ઞાન પણ આ તત્ત્વજ્ઞાન પાસે સાવ જ વામણું અને ફિક્કું લાગે. આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈનના અણુના વિષયનું $E = Mc^2$ એ દુનિયાનું અજોડ ગણાતું સમીકરણ પણ આ તત્ત્વજ્ઞાન પાસે નમાવું લાગે. ચાર પુરુષાર્થની આ સંસ્કૃતિ એટલે જ સંસ્કાર. આ સંસ્કારનો અણમોલ વારસો આપણને મળ્યો છે એનું આપણે ગૌરવ લઈએ. આ વારસાના હક્કદાર આપણે જ બન્યા છીએ એનો આપણે આનંદ માણીએ.

આપણા આંગણે જ આ સંસ્કારના તત્ત્વજ્ઞાનનો આસોપાલવ ઊગ્યો છે તો એનો પૂરો લાભ ઉઠાવીએ.

પાયો ઊથલી પડ્યો છે

(૩)

ભારતીય પ્રજા પાસે ધર્મ અને મોક્ષના પુરુષાર્થનું અણમોલ તત્ત્વજ્ઞાન જ્યાં સુધી હૈયે જીવંત હતું ત્યાં સુધી અર્થ અને કામ ઉપર, આપોઆપ નિયંત્રણ આવી જતું. અર્થ, અનર્થોનું મૂળ બનતો નહિ; અને કામ, અનાચારનું રૂપ પકડતો નહિ, અર્થ અને કામનું સેવન કરનારી પ્રજામાં પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનો આદર્શ જીવંત હતો માટે જ મોક્ષ પામવા માટે સદ્ગતિની પ્રાપ્તિની પણ ઈચ્છા રહેતી હતી; તે સદ્ગતિ માટે મરણની સમાધિ અપેક્ષિત રહેતી; અને એ સમાધિ કાજે જીવનનો સઘળો સમય શાંતિથી પસાર થતો; એ શાંતિ મળતી હતી ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિની સુંદર વ્યવસ્થાના સ્વીકારમાંથી.

જેને શાંતિ જ ખપતી; સમાધિ અને સદ્ગતિ જ અપેક્ષિત રહેતી એ આત્મા અર્થનો સંચાર કરતાં સ્વયં ડરતો; કામ ઉપર સ્વાભાવિક રીતે નિયંત્રણ મૂકી દેતો. આમ મોક્ષ અને પરલોકનાં ચિંતનો જ સમસ્ત સંસ્કૃતિની મહાવ્યવસ્થાને જારી રાખતા અને તેથી સમગ્ર પ્રજા શાંતિથી જીવતી.

પ્રજાનો આ વારસો એકધારી રીતે પેઢી દર પેઢી ઊતરતો એથી સંતાનોને બીજમાં જ તૈયાર સંસ્કારો મળી જતા.

જીવનનો સમગ્ર વ્યવહાર, વ્યાપાર વગેરે બધુંય બીજમાં ઊતરતા સંસ્કારો દ્વારા જ મળી રહેતું. પછી એ સંસ્કારોને ઉદ્બોધન પૂરતું જ 'નામનું' શિક્ષણ લેવું પડતું.

આવા સંસ્કાર-ભરપૂર બીજની રક્ષા કાજે જ વર્ણવ્યવસ્થા હતી. વર્ણની સંકરતા ન થઈ જાય એની બેહદ કાળજી લેવાતી અને બેહદ બંધનો પણ લદાતાં. એની સાથે વેપારની સંકરતા ન થઈ જાય એની પણ પૂરી તકેદારી રખાતી. કોઈના વારસાગત ધંધામાં કોઈ બીજો માણસ હાથ નાંખી શકતો નહિ. આમ દરેકનો વારસાગત ધંધો નિશ્ચિત હોવાના કારણે જ કોઈ પણ પ્રજાજન કદી બેકાર રહેતો નહિ.

વણકરનો દીકરો વણકરનો જ ધંધો કરતો; એ ધંધો એના પિતાના બીજગત વારસાથી જ એને મળી જતો; વણકરી વિદ્યા માટે કોઈ નિશાળ તો હતી જ નહિ.

એ રીતે ખેડૂત, મોચી, વૈશ્ય વગેરે તમામ પ્રજાજનો પોતપોતાના વારસાગત ધંધા ઉપર બેસી જતા અને તેથી બેકારીનો કોઈ પ્રશ્ન જ ન હતો.

આ રીતે શિક્ષણ, રોજગારી, વ્યવહાર; વ્યાપાર, શાંતિ, સમાધિ, સદ્ગતિ અને મોક્ષજીવનનાં તમામ તબક્કાઓ - બીજગત સંસ્કારોથી જ પરિપૂર્ણ થઈ જતા...આથી ન હતો કોઈ અભણને ભણાવવાનો પ્રશ્ન; ન હતી કોઈને રોજગારીની ચિંતા; ન હતી વ્યાપારની ઊથલપાથલો; ન હતી જીવનમાં અશાંતિની આગ....

એકધારી રીતે પ્રજા પોતાનું જીવન શાંતિથી અને સુમેળથી પસાર કરતી.

વર્ણસાંકર્ય અને વૃત્તિસાંકર્ય નહિ હોવાથી જ સહુ રોટલો રળી શકતા; સહુ સુખેથી જીવતા. આનું જ નામ જો સમાજવાદ હોય તો એ સમયમાં સમાજવાદ પૂરબહારમાં જીવંત હતો.

વર્તમાન સ્થિતિનું ચિત્ર અત્યંત દુઃખદ છે. એનું મુખ્ય કારણ વર્ણનું અને વૃત્તિનું (ધંધાનું) સાંકર્ય છે; કેમકે આ બંને સાંકર્યના કારણે બીજ બગડી ચૂક્યું છે. બીજ બગડવાથી વારસાગત મળતા રહેતા તૈયાર સંસ્કારો બગડી ચૂક્યા છે. આથી જ ખેડૂતના દીકરાને ખેતીનું શિક્ષણ લેવું પડે છે ! વેપારીનો દીકરો બી.કોમ. થવા માટેની પરીક્ષા આપવા માટે છે ! જાણે કે સરસ્વતીજી ભણવા બેઠાં !

વળી રોજી રળવાના નવા પ્રકારના જે ધંધાઓ ઉત્પન્ન થયા છે તે વંશ વારસાગત ચાલતા ન હોવાથી પણ ભયાનક બેકારી ફેલાવા લાગી છે.

વકીલનો દીકરો વકીલ બની શકે તેમ નથી.

ડૉક્ટરના દીકરાને ડૉક્ટર બનવું હોય તો સ્વબળ લગાવીને તબીબી પરીક્ષાઓ પસાર કરવી જ પડે.

શિક્ષકના દીકરાને વારસામાં જ શિક્ષકપણું મળી શકતું નથી.

ટૂંકમાં એમ જરૂર કહી શકાય કે વર્ણ અને વૃત્તિનો ભેળસેળ થવાથી બીજ બગડ્યું છે; અને બીજ બગડવાથી વારસાગત સંસ્કારો, કલા, કૌશલ વગેરે ખતમ થયાં છે; એથી જ ભારતીય પ્રજાજનોમાં બેકારીનો વિરાટ ફાટ્યો છે.

જો બીજગત સંસ્કારોની હજી પણ રક્ષા નહિ કરાય અને એના બગાડને ઉત્પન્ન કરતી બાબતોને જ ઉત્તેજન અપાયા કરાશે તો બેકારી, ગરીબી વગેરે પ્રજાનાશક

અનિષ્ટોનું કદી પણ નિવારણ તો નહિ થાય પરંતુ એ અનિષ્ટોમાં વર્ષોવર્ષ ધરખમ વધારો થતો જ રહેશે.

કોઈ રાજકારણી પુરુષ બૂમો પાડીને કહે છે; ‘લોકશાહી બચાવો’

કોઈ વળી કહે છે કે દેશને સામ્યવાદથી બચાવો.

કોઈ કહે છે કે પ્રત્યાઘાતીઓથી કે મૂડીવાદીઓથી બચાવો.

હું તો એક જ વાત મુખ્યત્વે કહેવા માંગું છું કે, ‘સૌ પ્રથમ તો બીજ બચાવો.

રે ! બુદ્ધિજીવી લોકો ! તમે એટલું તો સમજો કે ભારતીય પ્રજાને હજારો વર્ષોથી ખુમારીપૂર્વક જીવાડતો એનો મૂળભૂત ઢાંચો (બેઈઝ) જ આખો બદલાઈ ગયો છે. એ પછી તમે પ્રગતિ, વિકાસ અને પ્રકાશની જે વાતો કરો એ બધી વાતો વજૂદ વિનાની છે.

એક માણસને હિન્દુ મટાડીને મુસ્લિમ કરી દેવાય અને પછી તેને રાતોરાત સુખી શ્રીમંત બનાવી દેવાય તો ય તેનો કશો અર્થ નથી; કેમકે તેનો મૂળભૂત ‘બેઈઝ’ તો ખતમ કરી નાખ્યો છે.

એ જ રીતે ભારતીય પ્રજાના બીજગત રૂઢ સંસ્કારો ખતમ થઈ ગયા બાદ; નવા મોડેલના નવા નાજૂક-તકલાદી ઢાંચાના ચાકચિક્ક્ય ઊભા કરાય તે કાંઈ આનંદની બીના નથી. ગમે તેમ કરીને આપણા મૂળભૂત સંસ્કારોમાં પુનઃ પ્રાણ સંચાર કરવો જ જોઈએ.

એક માણસનું મોં પૂર્વ દિશા તરફ હોય અને તે તરફ તે ધીમે ધીમે આગળ વધી રહ્યો હોય ત્યારે કોઈ ઉસ્તાદ માણસ ગમે તે તરફીબ કરીને તેનું મોં પશ્ચિમ તરફ કરાવી દે અને પછી તેને વેગથી દોડાવીને આપણને કહે, ‘જુઓ કેવો દોડી રહ્યો છે ? પહેલા તો માત્ર ધીમે ચાલતો હતો; હવે મેં એને દોડાવ્યો છે !’

આ વિધાન ખૂબ શાન્તિથી વિચારીને તમે મને કહો કે શું પશ્ચિમ તરફ મોં થયા પછીની દોટમાં વેગ છે ? વિકાસ છે ? પ્રગતિ છે ? ના જરાય નહિ.

જ્યારે પૂર્વ તરફ મોં હતું ત્યારે જે ધીમી પણ ચાલ હતી તેમાં જ આપણી ગતિ હતી; વિકાસ હતો; ત્યાં જ આબાદી હતી.

મોં બદલાયું એટલે આખો ‘બેઈઝ’ જ બદલાઈ ગયો. જે બેઈઝ જીવાડનારો હતો તે ગયો અને પશ્ચિમ તરફી-મારનારો- ‘બેઈઝ’ તૈયાર થયો. એમાં જો દોટ, વિકાસ કે પ્રગતિ ગણાતી હોય તો તે બધું ય મોતની ખીણ ભણી છે.

‘મેકોલે’ શિક્ષણ પામેલા હિન્દુસ્તાની લોકોને આખો ‘બેઈઝ’ ઊથલી પડ્યાનો કોઈ ખ્યાલ જ નથી. એને તો દોટ, વિકાસ અને પ્રગતિના શબ્દો જ જોર-જોરથી સંભળાય છે એથી એ પણ બિચારો ! એ જ બોલ્યા કરે છે.

આવી સ્થિતિમાં આપણે આપણા જીવનોપયોગી ‘બેઈઝ’ની સહુને યાદ દેવડાવવી જોઈએ. એ ‘બેઈઝ’માં જ આપણા જીવનનાં સુખ અને શાંતિ સમાયાં છે એ વાત અહુના હૈયે ઠસાવવી જોઈએ. એ ‘બેઈઝ’માં ગરીબી, બેકારી, મોંઘવારીનું નિવારણ શી રીતે પડ્યું છે ? એ વાત કરવી જોઈએ.

એ કલ્યાણકારી બેઈઝને ખસેડીને નવા ગોઠવાયેલા ‘બેઈઝ’ના સંસ્કૃતિનાશકતા અને પ્રજાના સંપૂર્ણ નાશનો દારૂગોળો શી રીતે ધરબાયેલો છે એ વાત પણ પ્રજાને સમજાવવી જોઈએ.

કરોડો વર્ષથી હિન્દુસ્તાનની પ્રજાને જેણે જીવાડેલ છે; અગણિત આત્માઓને જેણે ‘અજન્મા’ બનાવીને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપનું પ્રગટીકરણ કરી આપેલ છે. જેણે એ આત્માઓને સદ્ગતિઓ બક્ષી છે; મરણ વખતે સમાધિનું પ્રદાન કર્યું છે; જીવનમાં શાંતિ આપી છે; અદ્ભુત આત્મવિશ્વાસ જગાડીને જેણે બેકારી, મોંઘવારી અને ગરીબીમાં ધાતકી વમળો જોયા વિના જ પ્રજા-જીવનનાં નાવડાંઓને સડેડાટ હંકાર્યાં છે એવો અમારો ‘બેઈઝ’ હતો, એવી એની કરામતો હતી.

એનું નામ હતું, મહાસંતોએ દીધેલી; સંતોએ પ્રબોધેલી, સજ્જનોએ જીવાડેલી અને સુજનોએ રક્ષેલી ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિ.

પરંતુ એથી પણ એક અજબ-ગજબની વાત કરું કે જેમાં એ સંસ્કૃતિના પ્રાણનોય પ્રાણ પડ્યો હતો.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ તો આજે ય ક્યાં નથી ? એની વાતો આજે ય ક્યાં નથી ?

પરંતુ છતાં ગરીબી વગેરેમાં કાળમુખામાં ચકોમાં પ્રજાનો નાશ થઈ રહ્યો છે એનું કારણ એ ચાર પુરુષાર્થોના સમુચિત આયોજનનો અભાવ છે.

ધર્મ મોક્ષપ્રધાન જ જોઈએ; અર્થ, નીતિપ્રધાન જ જોઈએ, કામ, સદાચાર પ્રધાન જ જોઈએ, અને મોક્ષ માત્ર સાધ્ય હોવું જોઈએ.

આ આયોજન આજે ખતમ થઈ ચૂક્યું છે. ચાર પુરુષાર્થના બેઈઝનો પણ આ બેઈઝ છે. તે જ આજે ઊથલી પડ્યો છે.

ધર્મ ભૌતિક સ્વાર્થપ્રધાન બન્યો છે.

અર્થ; સંગ્રહપ્રધાન થયો છે.

કામ; ભોગરસપ્રધાન બન્યો છે.

મોક્ષ માત્ર ભાષણોમાં કામ આવતો ચલણી સિક્કો બન્યો છે.

‘માનવજીવન પામીને અજન્મા જ બનવાનું છે. તે સારુ ‘ધર્મપ્રધાન જીવન જીવો’ એ વાતની યાદ સંતો આપણને સતત દેતા.

આજે ‘અજન્મા’ બનવાનો કોઈ લક્ષ્યાંક જ રહ્યો નથી. હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના માથે આ મોટો-જીવલેણ ફટકો છે.

ધર્મત્વને કારણે જ પ્રજામાં શીલ, પ્રેમ, મૈત્રી, ન્યાય, નીતિ, દયા વગેરે જીવંત હતાં. એથી જ ગુન્દાઓ, તોફાનો, હડતાલો; અનાથાશ્રમો, વૃદ્ધાશ્રમો વગેરે દેખા જ ન દેતાં. ધર્મને લીધે સહુ પોતાનો ‘સ્વ-ધર્મ’ બરોબર સમજતાં અને એને સારી રીતે પાળતાં.

આજે એ ધર્મને ‘કોમવાદ ફેલાવતું ઝેર’ કહીને ખતમ કરવાની જ વાતો પંરદેશી એજન્ટ બનેલા આપણા કરોડો ભાઈઓ જ જોરશોરથી કરી રહ્યા છે.

વળી એ ધર્મને કારણે જ અર્થ અને કામ પણ નિયંત્રિત બની જતા અને તેથી જ અર્થમાં સંગ્રહખોરી વગેરેના પાપો અને કામમાં વ્યભિચાર આદિના પાપો ફેલાતા નહિ.

આજે ? અર્થ, કામમાં ધર્મને સ્થાન જ ન હોય એમ સહુને ઠસાવાઈ રહ્યું છે. આ રીતે અર્થ, કામ ધર્મબ્રષ્ટ કરાયા છે. અર્થ તો માત્ર વધુ ને વધુ પૈસા બનાવવા માટેનો જ પુરુષાર્થ મનાયો છે ! અને કામ; વધુ ને વધુ ભોગરસના આનંદ માટે જ જરૂરી મનાયો છે !

આ અવળી ગંગાએ જ હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના જીવનના ‘બેઈજ’ રૂપ ગણાતા ચાર પુરુષાર્થોના સુવ્યવસ્થિત આયોજનનો બેઈજ ખતમ કર્યો છે.

પ્રજાકીય જીવનના બેઈજનો બેઈજ તૂટતાં પ્રજાકીય જીવનનો બેઈજ પણ તૂટે; અને તેના તૂટવાથી પ્રજાકીય જીવન પણ તૂટે.

મૂળ ‘બેઈજ’ ઊંચલાવી પાડવાની તરકીબમાં ગૌર-પ્રજાને જબ્બર સફળતા મળી છે. નવા બેઈજની નવી તરકીબને હિન્દુસ્તાની પ્રજાએ અપનાવી લીધી છે; એટલું જ નહિ પણ હવે તો એ નવા બેઈજમાં જ વિકાસ, પ્રકાશની કલ્પનાનાં બ્રાન્ત ભૂતડાંઓને એણે જાતે જ પોતાના ઘરમાં વસવાટ આપ્યો છે.

આપણા ઘરમાં કોઈ ઉસ્તાદ માણસ એટમબૉમ્બ મૂકીને ગાયબ થઈ ગયો. પછી ‘આપણા ઘરનો’ માટે ‘આપણો’ એમ સમજીને એ બૉમ્બને પંપાળ્યો. એની માવજત કરી ! હવે એ બૉમ્બ ફૂટશે ત્યારે આખા ય ઘરનો પૂર્ણ નાશ જ કરશે ને ?’

પ્રાચીન સાંસ્કૃતિક ગૌરવોની કોઈ પણ વાત કરશું તો ડીઝીધારી બુદ્ધિજીવીઓ માનસિક ગુલામી-જનિત પાગલપનની દશામાં સ્વયં સબડતા હોવા છતાં સત્તા, સંપત્તિ કે કોઈ ડીઝીના કેફમાં આપણને જ પાગલ, જડ, રૂઢિચુસ્ત; જુનવાણી કહેશે, તિરસ્કારશે !

અને...મૂઢ આપણી પ્રજા એના સૂરમાં ‘લોલ કે’ કરશે.

અત્યંત ખેદની આ વાતો છે. પણ છતાં એને કહ્યા વિના કોઈ ઉપાય જણાતો નથી. દુનિયા શું કહે છે ? તેની પરવા કર્યા વિના સંસ્કૃતિગત ગૌરવો સહુની સમક્ષ મૂકવાં જ છે. માતાને વગોવીને બીજા કોઈને ધાવવા નીકળેલા સુ(!)પુત્રોની સાન ઠેકાણે લાવવા માટે રાડો પાડીને પણ બોલવું જ છે; જીવનના અંત સમય સુધી લખ્યા જ કરવું છે. જો ખેડૂતનાં બી ખેતરમાં આડાં પડે તોય ઊગે છે, તો મહાસંતોની વિશ્વકલ્યાણકર સંસ્કૃતિનાં ચિંતન-બીજો તો સીધાં જ પડે છે. એના ઊગવામાં શંકાને લેશ પણ સ્થાન નથી.

બેશક, વાત ખૂબ આગળ વધી ગઈ છે; પશ્ચિમની વિકૃતિઓના ભડકાઓએ ભયંકર હોનારત સર્જી છે. સૌથી વધુ ખરાબી તો એ થઈ છે કે આ સંસ્કૃતિના રખોપાનું સ્થાન પામેલા ઘણા સંતો, સંન્યાસીઓ માનસિક રીતે વટલાયા કરે છે; અથવા નહિ વટલાયેલા હિંમત હારી બેઠા છે.

હવે તો માંદાને બેઠા કરવાની કપરી કામગીરી આવી ઊભી છે. હતાશ થયે કેમ ચાલે ? નેપોલિયનના સમયના પેલા રાજકુમારનું વાક્ય યાદ આવે છે, ‘Somebody must stop him Somewhere’

આ આર્યાવર્તની મોટામાં મોટી કોઈ શોધ હતી તો તે ‘આત્મતત્ત્વ’ની હતી. મહાસંતોએ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો; એનું નિત્ય સ્વરૂપ જોયું; કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ પણ જોયું, એ કર્મોના બંધનથી જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, તાપ અને સંતાપ જન્મતા જોયા. જે અનંત આત્માઓ આ બંધનથી છૂટી ગયા. એમના જન્મ વગેરેના ત્રાસ પણ સદા માટે મટી ગયા. એ સઘળા ય

આત્માઓને પરમાત્મા બનેલા, મોક્ષ ભાવ પ્રગટ કરેલા, સ્વરૂપરમણ સ્થિતિમાં જોયા. એટલું જ નહિ પરંતુ આવી ધન્ય સ્થિતિ પામવાના ઉપાયોનું પણ એમણે દર્શન કર્યું.

કર્મોના અને કામકોષાદિ દુષ્ટભાવોના બંધનોમાંથી આત્મા સર્વથા છૂટી જતો હોય તો તેના જેવું બીજું રૂંડું શું ?

વળી એ મહાસંતોએ પોતાના ચિત્રપ્રકાશમાં એ પણ જોયું કે આવી કર્મમુક્તિ માત્ર માનવ-દેહે જ થઈ શકે.

એટલે અપાર કરુણાના સાગર એ મહાસંતોએ આત્માના ‘મોક્ષ’ને જ પુરુષાર્થ-પુરુષ માત્રનું એકમેકમ કર્તવ્ય જણાવ્યો.

આવો મોક્ષ પામવા માટે ઉપાયભૂત જે કાંઈ મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ હોય તે બધાયને તેમણે ધર્મ નામનો પુરુષાર્થ કહ્યો.

સાપેક્ષ રીતે એમ કહી શકાય કે એવા ધર્મથી નિયંત્રિત બની જતા અર્થ એ કામના (નિયંત્રણાત્મક) પુરુષાર્થને તેમણે અર્થ, કામપુરુષાર્થ કહ્યો.

પ્રાથમિક કક્ષાના જીવોની અપેક્ષાએ એ મહા કરુણાશાળી મહાસંતોએ ત્રિવર્ગની પારસ્પરિક અબાધાની ભૂમિકા આપી અને ઉપરની કક્ષામાં ધર્મપુરુષાર્થને જ મહત્ત્વ આપ્યું.

ખેર...ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે જીવમાત્ર શિવ બને અને જીવમાત્ર-જીવમાત્ર પ્રત્યે કરુણાર્ત બને એ માટે જ તેમાં ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિનું જગતને પ્રદાન કર્યું.

આ ભૂમિકાને વિચારતાં એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે માત્ર મોક્ષ માટે જ ધર્મ નથી; પરંતુ ધર્મ તો અર્થ અને કામના સાંસારિક ભાવોના નિયંત્રણ કાજે પણ અનિવાર્ય છે, જીવનના તમામ સ્તરે ધર્મથી અનુવિદ્ય છે.

જીવનમાં સજ્જનતા ધર્મથી જ આવે છે; કેમ કે ધર્મ જ ન્યાય, નીતિ, પ્રેમ, કરુણા, સદાચાર અને ત્યાગની ભાવનાઓનું પ્રદાન કરે છે. ધર્મે ક્યારેય કલેશ, કજિયા; સ્વાર્થ-લંપટતાના પાઠ શિખવાડ્યા નથી.

જીવનમાં શાંતિ ધર્મથી જ મળે છે કેમકે અશાંતિ અને હાયવોયનાં જનક તત્ત્વો - પરિગ્રહ, અતૃપ્તિ વગરેનો ધર્મ જ દેશનિકાલ કરે છે.

આવા સજ્જન અને શાંત માનવોને મરણમાં સમાધિ મસ્તી અચૂક મળી રહે છે. એથી પરલોકમાં સત્સંગયુક્ત સદ્ગતિઓની પરંપરા નિશ્ચિત થઈ રહે છે.

અનેકશઃ સંતસમાગમ પામનારો આત્મા એક વખત સ્વયં સંત બને છે અને અંતે મોક્ષ પામીને જન્મ, જરા, મરણાદિના સંતાપોમાંથી સર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે.

આ રીતે ધર્મ સર્વવ્યાપી છે. વિશ્વમાત્રના જીવોને સુખ અને શાંતિનું પ્રદાન કરનારો છે માટે જ તેની ઉપયોગિતા કોઈ પણ તર્કથી અકાટ્ય બની ચૂકી છે.

ધર્મનાશક સુરંગો

(૪)

પ્રજામાં. બદ્ધમૂલ થયેલા ધર્મતત્ત્વને નષ્ટ કરી દેવાના લાખો ઉપાયો પણ કારગત બની શકવાના નથી.

હા, ક્યારેક ધર્મતત્ત્વ પણ એની ઉપરના અધોર અને ભેદી આક્રમણોથી હતપ્રહત થઈ જતું જણાય ખરું; પરંતુ એ પરિસ્થિતિની ઉપર કાળનું કે કુદરતનું એવું કોઈ અગમ્ય બળ ચડી બેસે કે જે ધર્મતત્ત્વને પુનઃ સ્થિર કરી દે; અને આક્રમકોને કાં ધરતીમાં સમાવી લે; કાં સમંદરોમાં ગરકાવ કરી દે; અથવા તો અગ્નિશય્યામાં પોઢાડી દે.

ગમે તે હો; પરંતુ ભોગરસિક લોકોએ ધર્મનો નાશ કરવા માટે કમર તો એવી-કશી છે કે એનો વિચાર કરતાં પણભર તો ધર્મના સ્વયંભૂ બળમાં શંકા પડી જાય.

ધર્મનાશ કરવાના કેટલાક તુક્કાઓ તો ખૂબ સ્થૂળ છે; જેવા કે, સિનેમા, સહશિક્ષણ નિરોધ, આંતરલગ્નો વગેરે...

પરંતુ બુદ્ધિની સપાટી દ્વારા ધર્મ ઉપર જે આક્રમક તોપો ગોઠવાયેલી છે એ અત્યંત ખતરનાક છે. સહેલાઈથી સમજી ન શકાય તેવી આ વાત છે.

(૧) એમાંની એક તોપ છે; બૌદ્ધિક પ્રામાણ્યનો સ્વીકાર કરવાના આગ્રહની.

બુદ્ધિમાં બેસે તે જ પ્રમાણ; તે જ માનવું; તે જ સ્વીકારવું. આ વિચાર ધર્મશાસનને ખતમ કરી નાખવા માટે પ્રસારિત કરાયો છે.

ધર્મતત્ત્વનું પોતાનું આગવું ક્ષેત્ર છે.

પરલોક અને પરમલોકના સુખની સાથે સાથે ઈહલોકના જીવન અને મરણના શાંતિ અને સમાધિની સિદ્ધિ જ એનું લક્ષ છે, આથી જ ધર્મતત્ત્વ મુખ્યત્વે જનસામાન્યને અતીન્દ્રિય એવા આત્મા, કર્મ, પરલોક, પરમલોક-મોક્ષ-તત્ત્વનું નિરૂપણ કરીને માનવમાત્રને સુખ અને શાંતિ પામવાનો સાચો રાહ દેખાડે છે.

આ ધર્મતત્ત્વના આર્ષ ઉપદેશકો માટે તો આ આત્મા, કર્મ, પરલોક વગેરે-

બધું-અતીન્દ્રિય રહ્યું નથી; એમને તો બધું ય જાણે આંખે આંખ દેખાતું હોય તેમ દેખાય છે.

નથી દેખાયું; માત્ર આપણને - જનસામાન્યને...

પરંતુ રાગદ્વેષ અને મોહથી સર્વથા પર થઈ ગયેલા એ મહાસંતોને જ્ઞાનના ચક્ષુથી બધું દેખાય છે માટે તો એમના દેખવામાં શંકા કરીને; જાતે જ દેખવાનો આપણે આગ્રહ રાખવો અને જાતે ન દેખાય તો એ બધું ય મિથ્યા કહી દેવા સુધીની ધૃષ્ટતા દેખાડવી એ તો સાચે જ શાણા માણસનું કામ નથી.

જો એ વીતરાગીએ આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તો વીતરાગ અવશ્યમેવ સત્યવાદી હોય, એમના જ્ઞાન ઉપર આપણે તો શ્રદ્ધાની મહોરછાપ મારીને જ એમનું પૂજન કરવું જાઈએ. આ ક્ષેત્રમાં બૌદ્ધિક પ્રામાણ્યને હરગિજ સ્થાન ન હોય, એ તો એમની અધોર આશાતના છે.

જેના જ્ઞાતાઓ ખરેખર વીતરાગ ન હોય, અને એથી જ સર્વજ્ઞ અને સત્યવાદી ન હોય એવા જ્ઞાતાઓના જ્ઞાનની બાબતમાં શંકાને અને બૌદ્ધિક પ્રામાણ્યના આગ્રહને જરૂર સ્થાન છે. પરંતુ વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને સત્યવાદીના જ્ઞાનના વિષયમાં તો શ્રદ્ધા પ્રામાણ્યને જ અવકાશ છે.

હાય ! કાળ તો કેવો આવ્યો છે કે જે ડૉક્ટરો, વકીલો, શિક્ષકો વગેરે વીતરાગ નથી તેથી જ સર્વજ્ઞ અને સર્વથા સત્યવાદી નથી છતાં ઔપધાદિના તેમના જ્ઞાનના વિષયમાં આ જ તોફાની લોકો કદી પણ બૌદ્ધિક પ્રામાણ્ય મેળવવાનો બળવો પોકારતા નથી; ત્યાં તો શ્રદ્ધાપ્રામાણ્ય સિવાય કોઈ વાત પણ કરવા તૈયાર નથી; જો એવી કોઈ વાત કરે કે 'દેવાની ગોળી વગેરેનું જ્ઞાન લઈને જ ગોળી મોંમાં મૂકજો'... તો ય હસવું આવી જાય.

આ જ શ્રદ્ધા-પ્રામાણ્યવાદી લોકો ધર્મતત્ત્વના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરીને બુદ્ધિપ્રામાણ્યની વાતો કરે છે; અનેક ભાવુક લોકોના હૈયે ખળભળ વહી જતી શ્રદ્ધા-ગંગોત્રીના પવિત્ર જળને ડહોળી નાંખવાનું નીચ કક્ષાનું કાર્ય કરે છે; ધર્મી વર્ગમાં જે તે વાતોના તુક્કાઓના ગોળા ગબડાવીને તેમનું મન શંકિત કરી દે છે; ભયંકર બુદ્ધિભેદ ઉત્પન્ન કરે છે.

બંગલા દેશના હત્યાકાંડને ક્યાંય વામણો બનાવી દે તેવો ભાવુકાત્માઓની શ્રદ્ધાનો હત્યાકાંડ; ખૂનખાર રીતે આજનો ડીઝીધારી, સત્તાધારી, સંપત્તિમાન, બુદ્ધિજીવી વર્ગ ખેલે છે. એવો એકેકો માણસ આધ્યાત્મિક ભારતની ધરતી ઉપરનો યાત્રાખાન છે.

અફસોસ ! આર્યાવર્તના સંતોના મરી ગયેલા આત્મવિશ્વાસનું, તૂટી ગયેલા

ધર્મસત્ત્વનું, અને ગલગલિયાં કરી ગયેલી ઐહિક સુખશીલતાનું જ આ પરિણામ હશે ને ? આથી જ આ વિષયમાં વધુમાં વધુ દોષપાત્ર જો કોઈ ગણવા લાયક હોય તો તે આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિના કહેવાતા તમામ સંસ્કૃતિ-રક્તકો છે; નહિ કે તે બુદ્ધિજીવીઓ; તે શ્રીમંતો કે સત્તાધારીઓ. તેમનો નંબર તો બીજો છે.

(૨) હવે ધર્મનાશ માટે ગોઠવાયેલી બીજી તોપને વિચારીએ.

એક વાત આપણે સમજી રાખીએ કે ધર્મ એટલે આંતરશત્રુ - રાગ, દ્વેષ (અથવા કામક્રોધાદિ)-નો પૂર્ણનાશ; મહાનાશ કે તે દિશામાં અલ્પનાશ.

ખરેખર તો ધર્મ એ આત્માની આંતરિક બાબત છે. પરંતુ આવા આંતર-ધર્મને સિદ્ધ કરવા માટે ધર્મદ્રષ્ટા મહાસંતોએ તેના ઉપાયો રૂપે દાન, શીલ, તપ, ઈશ્વરપૂજન, સત્સંગ, દુઃખિતાનુકંપા અને બીજા અનેક પ્રકારના ક્રિયાકાંડોનું નિરૂપણ કર્યું છે. આ બધા ય બાહ્ય ધર્મો; આંતરધર્મની સિદ્ધિ તરફ ગતિ કરાવતા હોય તો જ તેમનો ધર્મ સ્વીકાર થઈ શકે; અન્યથા નહિ. બાહ્યધર્મો સેવવા છતાં જો રાગાદિ શત્રુઓના નાશનું લક્ષ પણ ન હોય તો તે બાહ્યધર્મો, ધર્મ ન રહેતાં ધર્મની મશ્કરીરૂપ જ બની જાય છે.

આવી મશ્કરી ઘણા લોકો વડે થાય છે; પણ પાર્મિક કહેવાતા લોકો આંતરધર્મની વિમુખ બનીને બાહ્યધર્મોની હાંસી કરવામાં નિમિત્ત પણ બને છે; પરંતુ આજના ભોગાન્ય લોકોએ તો એવા બાહ્યધર્મના ક્રિયાકાંડને ખતમ જ કરી નાંખવા માટે એની તરફનું તોપનું મોં ગોઠવ્યું છે. જ્યારે ને ત્યારે આ બુદ્ધિજીવી ભોગરસિક લોકો બોલતાં હોય છે ‘જોયા...જોયા હવે આ ટીલાં તાણનારા, માળા ગણનારા કે મંદિરે જનારા. તમારા ભગતો...દુકાને બેસીને ધોળે દહાડે લૂંટે છે; અને રાતે કાળાં કામ કરે છે...’ ઇત્યાદિ.

ખેર... ખોટાં કામ કરનારા ધર્મીજનોનો બચાવ કરવા માટે તો હું હરગિજ તૈયાર નથી; પરંતુ મારે એટલું જ કહેવું છે કે આથી ધર્મીલોકોના ક્રિયાકાંડ સ્વરૂપ બાહ્યધર્મોને વખોડી નાખવાની બુદ્ધિજીવી લોકોની નીતિ અત્યંત બેહૂદી છે.

શું તે ક્રિયાકાંડના ધર્મોએ જ એ ધર્મીજનોને કાળાં કામ કરવાનું શિક્ષણ આપ્યું છે ? મને આર્યાવર્તનું કોઈ એક તો ધર્મશાસ્ત્ર દેખાડો કે જેમાં ધર્મના ક્રિયાકાંડની ઓથ લઈને એવાં ખોટાં કામ કરવાની સલાહ આપવામાં આવી હોય ?

ઊલટું, ધન; સ્ત્રી વગેરેના રાગાદિને દૂર કરવા માટે જ બાહ્ય ધર્મોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. પેલો બિચારો જીવ એ ધર્મનો દુરુપયોગ કરે અને ધર્મથી પોતાની વાસનાઓને પોતે તો તે જરૂર વખોડવાલાયક છે, નહિ કે ધર્મ.

ફર્નિચર ઉપર ધૂળ ચડે તો ધૂળ ફેંકી દેવાય છે, નહિ કે ફર્નિચર.

કપડામાં જૂ પડે ત્યારે કોઈ માણસ ઊભી બજારે કપડાં જ ફેંકી દેતો નથી.

વારંવાર માથાનો દુખાવો થયા કરે તો માથું કાપી નાખીને દુખાવો મટાડવાની સલાહ અનાદિકાળના ઈતિહાસમાં કોઈ શાસ્ત્રા માણસે હજી આપી નથી ?

ધર્મે જ જગતના જીવોને ત્યાગના પાઠ શીખવ્યા છે; માટે જ કદાચ આજના ભોગાન્ય જીવોને આ ધર્મ આકરો થઈ પડે એ વાત તદ્દન સંભવિત છે.

ધર્મે જ જગતને પરાર્થરસિક બનવાનો બોધ આપ્યો છે એટલે સ્વાર્થે અંધ બની ગયેલા આજના લોકોને ધર્મ તરફ નફરત પેદા થાય એ તદ્દન સહજ છે.

ધર્મે જ સ્વસ્ત્રીમાં પણ સંતોષના પાઠ શીખવતા શીખવતા પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ આપ્યો છે; એટલે વાસનાભૂખ્યા માનવોને ગાળો દેવા માટે 'ધર્મ' એક નિશાન બની જાય તેમાં કશું આશ્ચર્ય જણાતું નથી.

જગતનાં ઘણાં ભયંકર પાપોનું મૂળ ધનને જાણ્યા પછી ધર્મજોએ ધનમુચ્છર્ણને તોડવા માટે દાનને પ્રથમ ધર્મ કહ્યો છે માટે ધનલંપટોને ધર્મ તરફ ધિક્કાર વઘૂટી જાય તો તે શક્ય છે.

જગતનો ઘણો મોટો વર્ગ સદા માટે ધનનો લાલચુ વાસનાનો ભૂખ્યો અને દેહનો આસક્ત હોય છે અને તેથી તે વર્ગના સઘળા લોકોને પોતાના ઐહિક સુખોની આડદીવાલ બનીને ઊભા રહેતા ધર્મ તરફ તિરસ્કાર પણ અનાદિકાળથી રહ્યો છે; આ છાવણીઓ કાંઈ આજકાલની નથી; ધર્મ તરફની આ ગાળાગાળી પણ કાંઈ આજકાલની નથી; દરેક વાતમાં ધર્મને જ કારણ ગણીને તેને નિશાન બનાવીને. ખતમ કરવાની કોઈ પણ તક જવા ન દેવાની વૃત્તિ પણ કાંઈ આજકાલની નથી...

ધર્મ ઉપર સદા કાળથી અધર્મીઓનાં આક્રમણ સતત ચાલુ જ રહ્યાં છે.

પરંતુ આમ છતાં ય આજે ય ધર્મનો નાશ નથી. આવતી કાલે થશે પણ નહિ.

ઘણી જ ઓછી સંખ્યા ધરાવતા છતાં ધર્મીવર્ગના ચોરે ક્યારેય નખ્ખોદ જવાનું નથી.

ઘણામાંથી ઘણા જ થોડાને આ ધર્મતત્ત્વને સુધાર્યા છે; એમાંના ય ઘણા જ થોડાને એણે શાશ્વતસુખના સ્વામી પણ બનાવ્યા છે.

એવામાં થોડાં કરતાં - તેમની કુલ સંખ્યા પરાધોના પરાધોની છે.

એકધારી રીતે આ ધર્મશાસન પોતાનું કામ કરી જ રહેલ છે. જે આત્મા એને સ્પર્શે છે એને ન્યાય, નીતિ, સદાચારથી સમુજ્જવલ જીવનની પ્રાપ્તિથી માંડીને, ત્યાગ તપના ઉદાત્ત જોવા મળે છે. અંતે મુક્તિ અચૂક મળે છે.

ધર્મશાસનની આ નક્કર ઉપયોગિતા છે; આ તેનું નક્કર જમા પાસું છે; આ તેનું વિશ્વને નક્કર પ્રદાન છે; આ તેની સમુજ્જવલ યશોગાથા છે.

એણે લોભીના લોભ છોડાવીને ગરીબોની આંતરડી ઠારી છે. કામાન્ધોની વાસનાલંપટતા મુકાવીને સ્વપરસ્ત્રીને નિર્ભય બનાવેલ છે. મહાસાત્ત્વિક આત્માઓને સર્વવિરતિધર્મના પંથે ચડાવીને વિશ્વના સર્વજીવોને અભયદાનની દેણગી કરી છે.

આવાં સાવ જ ઉઘાડાં ઉગ્રત પ્રદાનો ધર્મતત્ત્વનાં છે. હજી કોઈ કંગાળ આત્મા એની અવગણના કરી શકશે, કુતકોં કરીને એને વખોડી શકશે પરંતુ જગત સમક્ષ ખુલ્લુંખુલ્લી પડેલી એની અકાઞ્ચ ઉપયોગિતાની તો કાંકરી પણ કોઈ હલાવી શકે તેમ નથી.

જ્યાં સુધી એની ઉપયોગિતાને લોકહૃદયમાંથી ખતમ કરી શકાશે નહિ ત્યાં સુધી કરોડો લોકોના હૃદયનાં સામ્રાજ્યે નશીન થયેલા ધર્મનો કદાપિ નાશ થઈ શકવાનો નથી, કેમકે લોકહૃદયની પરતીમાં એનાં મૂળ ખૂબ જ ઊંડાં ગયાં છે.

મારું તો ખૂબ જ સ્પષ્ટપણે માનવું છે કે તે ધર્મશાસ્ત્રોએ જણાવેલા મોક્ષમાર્ગના ક્રિયાકાંડોથી જ ધર્મનું અસ્તિત્વ ટકી રહેવાનું છે. ધર્મની માત્ર વાતો કરવાથી, ધર્મીજનોની હાંસી ઉડાડવાથી, કે ધર્મશાસ્ત્રોના ‘રીસર્ચ’ કરવાના બહાને ચૂંથણા કરવાથી ધર્મનાશ કદી થઈ શકનાર નથી.

હજી પણ ધર્મશાસનને જીવાડશે તો તે મંદિરમાં આરતી ઉતારનારા, મંત્રના જાપ કરનારા, ત્યાગ અને તપ સેવનારા, દાનીઓ, શીલવાનો, કરુણાશાલીઓ અને સદાચારીઓ જ જીવાડશે, પેલા સિનેમા જોનારાઓ, હોટલોમાં દારૂ પીનારાઓ, કેબ્રેમાં જઈને ડાન્સ કરનારાઓ કે ધર્મતત્ત્વના કોઈ વિષય ઉપર પીએચ.ડી. થનારાઓ ધર્મશાસ્ત્રને જીવાડે એ વાત તો ત્રિકાળમાં સંભવિત નથી.

“મંદિરે જનારાઓ જ અનીતિ કરે છે અને મંદિર નહિ જનારાઓ ‘સારા’ જ માણસો છે” એવી ઘડ-માથા વિનાની વાતો કરનારાઓના યુગનો આરંભ થયો છે. એવું માની લેવાની રખે કોઈ ધર્મપ્રેમી માણસ ભૂલ કરી બેસે.

જો ધર્મપ્રેમી જન પોતે બધી વાતો બરોબર થઈ જાય તો હું એમ કહેવાનો નિર્ભીકપણે દાવો કરીશ કે હવે તો મંદિરે નહિ જનારાઓના યુગનો, (એમનાં જ અઢળક પાપે) અસ્ત થઈ રહ્યો છે.

અસ્તુ, મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

ધર્મશાસનનો પ્રાણ જે મોક્ષાભિમુખ ક્રિયાકાંડો છે તેને ખતમ કરવા માટે જ જો માનવતાના ધર્મોનો ગોકીરો મચાવવો હોય તો તે ખૂબ જ ગંભીર બાબત બની જાય છે.

માનવતા એ જરૂર ધર્મ છે, પરંતુ તેની પણ ઉપરના સ્તરના (સર્વ વિરતિધર્મ વીતરાગતા વગેરે) ધર્મો તરફ જો એની ઘોર અવગણના હોય, એટલું જ નહિ પરંતુ માનવતાના ન્યાય, નીતિ, દયા વગેરે ધર્મો સિવાયના ઉપરના ધર્મ માનવાની વાત ઉપર પણ ચોકડી મારી દેવાની હોય તો તેવા ઉપરની કક્ષાના અન્ય ધર્મોના ધિક્કારપૂર્વકના પાયાના ધર્મરૂપ માનવતા-ધર્મનો વિકાસ એ હકીકતમાં તો ધર્મશાસનને ખતમ કરવાની સુરંગરૂપ જ સાબિત થાય છે.

હરિજનોના ઉદ્ધારના ગોકીરા નીચે બે પાંચ હરિજનોને પ્રધાનપદની લ્હાણી જ કરાવી દેવાય અને એ પછી લાખો હરિજનોને હાથશાળના પ્રાચીન ધંધા દ્વારા રોજી-રોટી પૂરી પાડવાનો કોઈપણ વિચાર (મિલમાલિક શ્રીમંતોની ચૂંટણી-ગરજના કારણે) બંધ જ કરી દેવામાં આવે તો તે પ્રધાનપદની લ્હાણી હરિજનોને મારી નાંખવા માટેની યોજનાનો એક ભાગ જ બન્યો છે એમ કહેવું જેમ અનુચિત લાગતું નથી તેવું જ પ્રસ્તુતમાં માનવતાના ધર્મોના ઉત્તેજન દ્વારા નષ્ટ કરાતા ક્રિયાકાંડી ધર્મોની બાબતમાં પણ સમજવું જોઈએ.

(૩) ધર્મનાશની ત્રીજી તોપનું નામ છે.

ધાર્મિક-વ્યવહારિક શિક્ષણનો ભેદ : આ વિચાર ખૂબ શાન્તિથી કરવામાં આવશે તો જ તેનું હાર્દ પકડી શકાશે.

આપણે ત્યાં સર્વત્ર ધર્મ પ્રસરેલો જ હતો. જીવનની કોઈ પણ ક્રિયા ધર્મવિમુખ હોઈ શકે નહિ, જીવનનું કોઈ પણ ક્ષેત્ર ધર્મરહિત રહી શકે નહિ. ધર્મક્ષેત્રમાં તો ધર્મ હતો જ, પરંતુ અર્થ કામના વ્યવહારોમાં ય ધર્મની છાંટ પડતી અને એ રીતે એમની ઉપર નિયંત્રણ આવી જતું. જીવન જો માત્ર ધર્મપરાયણ બને તો તો એ આત્મા સમસ્ત જીવનસૃષ્ટિ માટે ઉપકારક બને એવું જ જીવન પામે, પરંતુ બધાય આત્માઓ માત્ર ધર્મપરાયણ બની શકતા નથી. કેટલાકનું જીવન જન્માંતરની કેટલીક વાસનાઓના કારણે સંપૂર્ણ રીતે ધર્મપરાયણ બનવાનો આદર્શ પામી ન પણ શકે. આવા આત્માઓ પોતાના વાસનાજન્ય સુખો પામવા જતાં અતૃપ્તિ, ઈર્ષ્યા, અનાચાર, અન્યાય વગેરે માર્ગે ઢસડાઈ જાય તો જીવન હારી જાય. આવું બનવા ન દેવા માટે અર્થ અને કામને નિયંત્રિત કરવા માટે એનાં ક્ષેત્રોમાં પણ ધર્મતત્ત્વે પ્રવેશ કર્યો છે. આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિનું કોઈ પણ ક્ષેત્ર એવું

નહિ જડે જેમાં ધર્મતત્ત્વનો પ્રવેશ મુદ્દલ ન હોય; અથવા જ્યાં અર્થ કે કામને તદ્દન છુટ્ટો દોર મળી ગયો હોય.

સ્વસ્ત્રીમાંય સંતોષનો ધર્મ હતો; અર્થમાં ય અપરિગ્રહની ભાવના હતી; ભોજનમાં ય શેષરૂપે ભોજનસ્વીકાર કે અતિથિસત્કાર વગેરે ધર્મો હતા; યુદ્ધમાં ય નીતિ હતી; લૂંટમાંય નીમકહલાલી હતી.

આર્યદેશના ભોગીજનોના ભોગમાંયે ત્યાગ હતો; શ્રીમંતોના હૈયે ઔદાર્ય હતું; ગરીબોના હૈયે અયાચકત્વ હતું; જ્ઞાનીમાં નિરભિમાનિતા હતી; અજ્ઞાનીમાં વિનય હતો.

ચોરમાં ય સંતોષ હતો; વેશ્યામાં ય પરપુરુષનો નિયમ હતો; લૂંટારું ને ય ધર્મની પ્રતિજ્ઞાઓ હતી.

આમ યત્ર, તત્ર, સર્વત્ર ધર્મની છાંટ હતી.

આ છાંટને જેમ બને તેમ વધુ પ્રમાણમાં ખતમ કરી નાંખવા માટે જ શિક્ષણના બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

ધાર્મિક શિક્ષણમાં તો હાલ પોતપોતાના ધર્મોનું શિક્ષણ કબૂલ રાખ્યું છે. (જોકે એમાંય કાલે ક્યાં બહુમતવાળા ધર્મનું શિક્ષણ અપાશે એ કલ્પી શકાતું નથી.) પરંતુ એ સિવાયના સંસાર વ્યવહાર માટે ઉપયોગી શિક્ષણને ‘વ્યાવહારિક શિક્ષણ’ એવું નામ આપીને તેનાં તમામ ક્ષેત્રોમાંથી ધર્મની હકાલપટ્ટી કરવામાં આવી છે.

હવે તો પરિસ્થિતિ એવી ઊભી થઈ છે કે સામાજિક વગેરે સંસ્થાઓમાં ધર્મના શિક્ષણની વાતો કરનાર પાગલખાને જવા લાયક ગણાય છે.

કેવી ખૂબીથી આ બે વર્ગ પડી ગયા? કેવી ખૂબીથી વ્યાવહારિક શિક્ષણનાં તમામ ક્ષેત્રોમાંથી ધર્મને દેશનિકાલ કરાયો છે?

હું અહીં ધર્મ શબ્દથી બાહ્ય-ક્રિયાકાંડી ધર્મોને જ આ કહેવા માંગું છું.

જો કોઈ, માત્ર ચિત્તના ધર્મોને જ ધર્મ ગણાવીને કાયાના અને વ્યવહારના ક્રિયાકાંડ સ્વરૂપ ધર્મોની અવગણના કરે તો તેની સામે આ મારો ઉઘાડો પડકાર છે. એવા મિત્રોને મારે એટલું જ કહેવું છે કે ચિત્તના શુદ્ધિ, મૈત્રી, કરુણા, અનાસક્તિ વગેરે ધર્મોની વાતો જ - યુદ્ધના વર્ણનની વાતો જેવી - રમણીય હોય છે, હકીકતમાં એ ધર્મોને કોઈ વિરલા જ પામી શકતા હોય છે. વળી અનાસક્તિ વગેરે આંતરધર્મોને આપણે પામ્યા છીએ કે નહિ તેનું ભાન સામાન્ય રીતે બીજા માણસોને થઈ શકતું નથી. આથી જ અનાસક્તિ વગેરે ધર્મોની વાતો કરવાની વાતમાં ખૂબ ફાવટ આવી જાય છે. એવી વાતો કરનારા પાસે થોડુંક બૌદ્ધિક બળ અને પુણ્ય હોય તો બાહ્ય જીવન ગમે તેટલું હીન જીવે તો પણ ‘અનાસક્ત

યોગી'નું બિરુદ ખૂબ સહેલાઈથી પામી શકાય તેમ હોય છે. કરવાનું કશું જ નહિ અને માન મેળવી લેવાનું અનાસક્ત-યોગીનું કે તત્ત્વવેદાનું.

જ્યારે બાહ્યધર્મસ્વરૂપ તપ, ત્યાગ, સદાચાર અને તે તે ધર્મના નિત્ય-નૈમિત્તિક ક્રિયાકાંડોમાં તો કાયામાંથી અને વ્યવહારમાંથી તે તે અસદ્ આચારોને ત્યાગે જ છૂટકો થાય. આ કામ તો ખરેખર તેવા યશ-લાલચુઓ માટે લોઢાના ચણા ચાવવા જેટલું કઠિન હોય છે. આથી જ તેઓ બાહ્ય ક્રિયાકાંડ સ્વરૂપ ધર્મોને સદા વખોડતા જ ફરતા હોય છે.

આથી જ હું ધર્મ શબ્દથી બાહ્યધર્મોને વિશેષ આગળ કરું છું. બેશક; નુકસાન તો બે ય બાજુ છે; એકલા આંતરધર્મની શુષ્ક વાતોમાં અને એકલા બાહ્યધર્મોની જડ આરાધનામાં....

પરંતુ એ નુકસાનોનું બલાબલ માપવા જતાં; અને આંતરધર્મોની વાતોની દીવાલની ઓથ નીચે ચાલતાં ભયાનક ભ્રષ્ટાચારોની ગટરોનું દર્શન કરતાં તો એકલા આંતરધર્મ કરતાં એકલો પણ બાહ્યધર્મ ઓછો નુકસાનકારક; અને કાલાંતરે લાભકારક પણ સમજાય છે.

બાકી ખરેખર તો આંતર ધર્મ તે જ છે, જ્યાં બાહ્યધર્મો ઉપર અથાગ અભિરુચિ છે; અને બાહ્યધર્મો તે જ છે જેની પાછળ આંતરધર્મોની સિદ્ધિનું અનન્ય લક્ષ છે.

‘આ બાહ્યધર્મોથી મને આંતરધર્મની પ્રાપ્તિ થાઓ.’ એવી હાર્દિક ભાવના સાથે જે આત્માઓ બાહ્યધર્મનું આરાધન કરે છે તે બધાય પેલી ભાવનાના બળે અવશ્યમેવ આંતરધર્મની પ્રાપ્તિને વરે જ છે. ભલે પછી તે બાહ્યધર્મો સમજણ વિનાના હોય, વિધિ વિનાના હોય કે અનિવાર્ય પરિસ્થિતિમાં ઔદિક ભાવનાથી અંશતઃ ગ્રસ્ત પણ હોય, એ બહુ મોટી ભયંકર બાબત નથી.

ટૂંકમાં, ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક શિક્ષણના બે ભેદ પાડીને નિશાળોનાં પાઠ્યપુસ્તકો, સામાજિક મિલનો વગેરેમાંથી ધર્મને - ધાર્મિક ક્રિયાવિધિઓને ખૂબ સફાઈ બદ્ધ રીતે નાબૂદ કરી દેવામાં આવ્યાં છે અને હાલ તો ધર્મનું જીવન માત્ર ધાર્મિકક્ષેત્રના ભરોસે મૂકી દેવામાં આવ્યું છે.

(૪) આર્યાવર્તના ધર્મોના નાશ માટેની અતિ ખતરનાક તોપ આ પણ સંભવિત છે :

બંધારણમાં નક્કી કરાયેલી રાષ્ટ્રની બિનસાંપ્રદાયિકતાની નીતિ.

ભારત રાષ્ટ્રને બિનસાંપ્રદાયિક ગણવાયું છે; એ જ અતિગંભીર ખતરનાકતાથી ભરપૂર હકીકત નથી લાગતી ?

સંપ્રદાય એટલે ગર્ભિત રીતે લઘુમતમાં રહેલાં વિશ્વના તે તે ધર્મો; અને ધર્મ એટલે વિશ્વમાં જંગી બહુમતિ ધરાવતો ધર્મ !

આ ન્યાયે ઈસાઈધર્મ એ જ માત્ર ધર્મ ગણાવા લાયક છે, શેષ બધા ય ધર્મો સંપ્રદાય ગણાવાલાયક છે. કદાચ હાલ તુરતમાં ભારતમાં જંગી બહુમતિ ધરાવતા વૈદિક ધર્મને અને એશિયામાં જંગી બહુમતિ ધરાવતા બુદ્ધધર્મને ધર્મ તરીકે સ્વીકારાયું અને તેમના દ્વારા લઘુમતના જૈન, શીખ વગેરે તમામ ધર્મો અને તેના સંપ્રદાયો (પેટાભેદો)ને ખતમ કરવાય; પરંતુ અંતે તો વૈદિક અને બુદ્ધધર્મો પણ વિશ્વની અપેક્ષાએ લઘુમતમાં હોઈને સંપ્રદાયો જ ગણાશે.

હવે જો ભારત બિનસાંપ્રદાયિક રાજ્ય છે તો ભારતમાં વિશ્વની સંખ્યાની અપેક્ષાએ લઘુમત ધર્મો (ઈસાઈ-ધર્મ સિવાયના તમામ ધર્મો) કે જેને ગર્ભિત રીતે સંપ્રદાય ગણાવાયા છે તે બધાં ય વિહોણું રાષ્ટ્ર તે જ બિનસાંપ્રદાયિક ભારત રાષ્ટ્ર.

પરંતુ ભારત એ બિનધાર્મિક રાષ્ટ્ર તો નથી જ, એટલે ઈસાઈધર્મ એ જ બહુમતમાં હોવાથી ધર્મ ગણાશે એટલે તે જ ભારતનો રાષ્ટ્રીય ધર્મ બની રહેશે.

હાલ ગગનમાં ઊડતી આ વાસ્તવિકતાને ધરતી ઉપર ઉતારવા માટે જ વિધર્મીઓ જંગી સંખ્યામાં ભારતીય ધર્મોમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. એ માટે જ તેઓ ભારતીય વાઙ્મય વૈદિક વગેરે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. ભારતીય ધર્મોની મૂળભૂત પરંપરાને ચલાવતી સંતસંસ્થાઓને તે લોકો પોતાની વિદ્વતા અને વિઘ્નશક્તિથી વેગળી મૂકી દેશે. એ મૂળભૂત સંતસંસ્થા આપોઆપ ભારતીય પ્રજાથી ઉપેક્ષિત, અદ્ભૂત અને નગણ્ય બની જશે. એનું સ્થાન વિધર્મી સંતો, વિદ્વનો, ચિંતકો લેશે.

એ પછી વારંવાર સર્વધર્મ પરિષદો મળશે. એમાં વૈદિક વગેરે ધર્મોમાં પ્રવેશેલા વિધર્મીઓ, વૈદિક વગેરે સ્વધર્મના ખૂબ ગુણ ગાતા હોવાનો દેખાવ કરીને ભારતીય પ્રજાજનોનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરશે.

પણ જ્યારે છેવટે સર્વધર્મ પરિષદોમાં એ વિચાર ગંભીરપણે પેશ થશે કે “આટલા બધા ધર્મોની વિશ્વને શું જરૂર છે ? એથી તો ઝઘડા થાય છે; માટે કોઈ પણ એક જ ધર્મ જગતમાં રાખવો જોઈએ. બોલો કોનો ધર્મ જગતમાં કાયમ કરશું ?”

આ પ્રશ્નની સામે સૌ પોતપોતાના ધર્મને વિશ્વધર્મ બનાવવાનો આગ્રહ કરશે; અંતે મત લેવાશે; તેમાં ઈસાઈ ધર્મ જ વિશ્વધર્મ બનવાની લાયકાત ધરાવતો હોવાનું પુરવાર થશે, અને તે વખતે વિરોધનો દંભી દેખાવ કરીને મનોમન કૃતકૃત્યતા અનુભવતા વિધર્મીઓ ભારતમાં પાછા ફરીને ભારતને પોતાની

પરિસ્થિતિ સમજાવીને લોકશાહીના બહુમાન સાથે ઈસાઈધર્મ સ્વીકારવાની સલાહ આપશે.

ખેર, આ બધું ય એક રાતમાં જ બનવાનું નથી. પણ સૈકામાં તો જરૂર બની શકશે. પરંતુ તે માટે ય ભારતીય પ્રજાને નિવીર્ય નિર્માલ્ય, નિસ્તેજ, નિષ્પ્રાણ કરવી જ પડશે. એને એવી નિર્માલ્ય બનાવવી પડશે કે ન રહે એના દિમાગમાં કોઈ ચિંતન-શક્તિ કે ન રહે એના દિલમાં આર્યત્વનું કોઈ ખમીર.

ફરી પેલી વાતની યાદ સાથે આ ચિંતનનું સમાપન કરું છું કે ધર્મ ઉપર આવી ચાર ચાર ભેદી તોપો ગોઠવાઈ છે. છતાં સર્વ ધર્મ નાશની અભિલાષાનું કાળામાં કાળું પાપ જ એ પાપાત્માઓને ખાઈ જશે. ખાઈ જવાની રીત ગમે તે હોય અને એમાં નિમિત્ત પણ ગમે તે બને.

અહીં તો એટલું જ જણાવવું છે કે જે ધર્મે અગણિત આત્માઓનું કલ્યાણ આરાધ્યું છે તે ધર્મનો નાશ આપણા જીવતાં ન થવો જોઈએ. એના નાશની કાર્યવાહીને મૂક પ્રેક્ષકની જેમ જોયા પણ કરવી ન જોઈએ.

મોક્ષપુરુષાર્થને પમાડતા ધર્મતત્ત્વની સર્વતોવ્યાપી ભૂતકાલીન ગૌરવગાથાને અને તેની બહુમુખી વ્યવસ્થાને હવે આપણે વિચારીએ.

સમાજમાં પ્રધાનતા કોની ?

(૫)

આપણે જોયું કે ધર્મ એ મોક્ષપ્રાપ્તિ હોવાની સાથે અર્થ-કામ-નિયંત્રક પણ છે. મોક્ષપ્રાપ્તિની ભૂમિકામાં અર્થ-કામ-નિયંત્રણ પ્રાથમિક કક્ષામાં અત્યંત આવશ્યક બાબત છે.

જે સમાજ છે તેનાં બે મુખ્ય અંગો છે.

ભૂખ અને વાસના.

અર્થથી ભૂખનો પ્રશ્ન અને કામથી વાસનાનો પ્રશ્ન ઉકેલવાની સમાજની વ્યક્તિનો યત્ન હોય છે. પણ આ બે ય તત્ત્વોને જો નિયંત્રિત કરવામાં ન આવે તો ગાંડા બનેલા હાથીની જેમ તોફાન કરીને સમાજને છિન્નભિન્ન કરી નાખે, એમ થતાં ધર્મતત્ત્વની સુદૃઢતા પણ જોખમાઈ જાય.

આથી જ સમાજને ધર્મપ્રધાન બનાવવામાં આવ્યો છે, ધર્મ જ; અર્થ અને કામનું, નીતિ સદાચારાદિથી નિયંત્રણ કરી શકે છે.

આર્યાવર્તના સામાજિક બાબતોના તત્ત્વવેત્તાઓએ સમાજ સ્વયં અર્થ અને કામ પુરુષાર્થના પાયા પર ઊભરતો હોવા છતાં તેને અર્થપ્રધાન કે કામપ્રધાન ન બનાવતાં ધર્મપ્રધાન જ બનાવ્યો અને અર્થ તથા કામને ગૌણતા આપી.

અર્થકામના સ્થાનમાં જ અર્થકામની ગૌણતાનું સ્થાપન એ જ આ આર્યદેશની પ્રજાના લાખો વર્ષોના જીવનનું રહસ્ય છે.

વિશ્વના ખેરખાંઓ પણ, સમાજમાં પ્રધાનતા કોની ? એ વિષયમાં મૂંઝાયા છે; થાપ ખાઈ ગયા છે.

કેટલાકોએ 'ધન'ને જ સકળ ભોગસુખનું; અને ભોગસામગ્રીનું પ્રાણતત્ત્વ માનીને અર્થપ્રધાન સમાજરચનાની વાત કરી છે. પરંતુ એ ભૂલી ગયા છે કે ધનવાન સમાજોનો જલદી નાશ થવાની વાત ઇતિહાસની તવારીખમાં નોંધાયેલી છે.

આથી જ આપણે ત્યાં સમાજ તો ધર્મપ્રધાન હતો જ પરંતુ સમાજનું અંગ અર્થ પણ ધર્મપ્રધાન હતો. આથી જ ગમે તેટલું ભેગું કરવાની વાત જ કોઈ કરતું ન હતું.

પરલોકની સ્મૃતિ સતત રહેવાના કારણે જ માણસ દસ વર્ષ ચાલે તેથી વધુ ધન એકઠું કરતો નહિ. ‘વૃદ્ધ તીર્થેષુ નિશ્ચિપેત્’ જ ધર્મદેશને લીધે આર્યજન, વધેલું ધન તીર્થાદિમાં વાપરતો. આમ ધનમાં અત્યંત સંભવિત સંગ્રહખોરીનું પાપ સામાન્ય રીતે કોઈ કરતું નહિ.

આજે તો ધન, ધર્મ, ધંધો અને જીવન સમસ્ત વ્યવહાર ધનપ્રધાન થઈ જવાથી બધી જ વાતો રૂપીઆમાં થવા લાગી છે. ડૂબતાને કોઈ બચાવે તો ય તેની બહિસ સો રૂપીઆ ! (કે પાંચસો રૂપીઆ !)

શું માનવીય જિંદગીનું આ મૂલ્યાંકન છે ?

બધા ય એક જ વાત પૂછતા થયા છે; એક જ વાત કરતા થયા છે; ‘આમાં મારું શું ?’ જો સુખદ ઉત્તર ન મળે તો તરત, ‘મારે શું ?’

બધા જ માંગણીઆ બન્યા ! ભિખારી ભીખીને માગતો હતો જ્યારે આજનો શિક્ષિત ભિખારી ‘Fees’ વગેરેના રૂપમાં સુધરેલી ભીખ માગે છે.

આર્યદેશમાં કામના બદલામાં પૈસા લેવાની વાત જ ન હતી. જો કોઈ પૈસા આપી જાય તો કામ કરી આપનારને પોતાનું અપમાન જણાતું. એ તરત કહેતો કે, “પૈસા માટે મેં આ કામ કર્યું છે ? તમે મારા કામને પૈસામાં ન મૂલવો. મેં તો મારો સ્વધર્મ બજાવ્યો છે.”

આથી જ પૈસાને બદલે જીવનજરૂરિયાતની વસ્તુઓની જ આપ-લે થતી હતી.

બદલો કેવો ? અને વાત કેવી ?

હજામ, વણકર, ખેડૂત, મોચી, વેપારી, સહુ - પોતપોતાનો, સ્વધર્મ બજાવે. એનો જ આનંદ અનુભવે. પૈસાના તુચ્છ માધ્યમથી અદલા-બદલાની તો કલ્પના પણ કોઈ ન કરે.

જેમ રાષ્ટ્રપ્રેમી રાષ્ટ્રધ્વજનું કોઈ મૂલ્ય જ આંકી ન શકે; જેમ શિષ્ય ગુરુના ઉપકારની મુલવણી જ કરી ન શકે તેમ ભારતના પ્રજાજનના સ્વધર્મનું કોઈ મૂલ્ય જ અંકાતું નહિ.

આમ ધન અને સમાજ બંને ય ધર્મપ્રધાન જ હોય એવી એક હકીકત નિર્વિવાદ બનીને ભારતમાં વ્યાપ્ત હતી, માટે સમાજને આજના જેવી મહાતોફાની

અર્થપ્રધાનતા કદી પણ મળી ન હતી.

આર્યપ્રજા સુખચેનથી જીવતી હતી એનું આ મુખ્ય કારણ હતું.

જેમ સમાજ અર્થપ્રધાન ન હોઈ શકે; તેમ કામપ્રધાન પણ ન હોઈ શકે. સમાજમાં સ્ત્રી છે અને પુરુષ છે. જો સ્ત્રી જ માત્ર પત્ની હોત અને જો પુરુષ એ માત્ર પતિ હોત તો સમાજની કામપ્રધાનતા પણ સંભવિત હતી. પરંતુ જ્યારે સ્ત્રી એ તો બહેન પણ છે. માતા પણ છે; દીકરી પણ છે અને ભાભી પણ છે. પુરુષ એ ભાઈ પણ છે; પિતા પણ છે; પુત્ર પણ છે. ત્યારે સમાજની કામપ્રધાનતા વિચારના દુરચા ઊડી જાય છે.

સમાજને અર્થપ્રધાન કે કામપ્રધાન બનાવવામાં આવે તો તે સમાજ બદમાશોનો સમાજ કે દુરાચારીઓનો જ સમાજ બની રહે. વર્તમાન ભારતીય સંતો ભર ઊંઘમાં પડ્યા હોવાથી ભારતીય પ્રજાને જીવાડતું સામાજિક બંધારણ તોડી પાડવા માટે સમાજને અર્થ અને કામની પ્રધાનતાથી જ પરિપ્લાવિત કરવામાં આવ્યો છે. એની ધર્મપ્રધાનતાને નષ્ટપ્રાય: કરવા તરફ બધાં ય પગરણ મેંડાઈ ચૂક્યા છે.

આર્યદેશનો દરેક આત્મા મહાત્મા જ હોવો ઘટે; એ અર્થલંપટ ન હોય કે કામ-કીટ ન હોય.

પરંતુ આ પરિસ્થિતિએ ખૂબ જ દુઃખદ વળાંક લઈ લીધો છે. વધુ ને વધુ પૈસા કમાનાર વધુ ભાગ્યશાળી ગણાય છે, વધુમાં વધુ સન્માનનીય ગણાય છે.

વધુમાં વધુ એવી રૂપવતીનો પતિ બનનારો પુરુષ વધુમાં વધુ ભાગ્યવાન ગણાય છે.

પૈસાનું ગૈરવ પૈસાથી જ ગણાયું છે; નીતિ આદિથી નહિ.

કામનું ગૌરવ રૂપથી જ ગણાયું છે, સંસ્કારિતાથી નહિ.

આ હકીકત અતિ ગંભીરપણે વિચાર માગે છે. જો જમાનો કે દેશકાળના નામે આ હકીકતની અવગણના કે ઉપેક્ષા કરવામાં આવશે તો સો વર્ષમાં જ ભારતીય સંસ્કૃતિ છેલ્લાં ડચકાં લેતી થઈ જશે; સંસ્કૃતિહીન પ્રજાના જીવનની કલ્પના પણ અસંભવિત છે.

ભારતની નિર્માલ્ય પ્રજાના હાથે જ અઘતન ઢબે તૈયાર થયેલી આ ધરતી આખી ને આખી કોઈના હાથમાં આવીને પડશે. એ વખતે હશે કોક નિર્માલ્ય જીવતો ! કરે કદાચ પડકાર ! પણ બિચારો ! કંગાળ ! એના છેલ્લા સૈકાના મૂર્ખ પૂર્વજોના પાપોનું ફળ જ જોવા જીવતો રહ્યો હશે ? એક જ તમાચો ! અને એના ય છેલ્લા શ્વાસ !

આવું સાંભળીને કે વાંચીને એદી અને એશઆરામી લોકો બોલી ઊઠે છે, 'શું ભારતની પ્રજા; ભારતના ધર્મો અને સંસ્કારો આટલા જલદી ખલાસ થઈ જાય એટલા નિર્માલ્ય છે ? આ બધી વધુ પડતી હતાશામાંથી જન્મેલી કલ્પનાઓ નથી ?'

પણ આવા લોકોને મારે કહેવું છે કે શું તમે તમારી સામે જ એક સાથે ઊખડી ગયેલી રાજાશાહીને જોઈ નથી ?

એકેકા રાજાની તાકાત કેટલી હતી ? ધરતીને તો એ કેવી ધ્રુજાવતા હતા ? મોટા સંગ્રામોમાં વિજયની વરમાળા વરેલા એમના પૂર્વજોના જ એ સંતાન હતા ને ?

જેમના શાસનનો સિતારો 'યાવઝ્યન્દ્રદિવાકરૌ' તપવાનો છે એવી રોજ સવારે છડી પોકારાતી....એ શાહો, શહેનશાહો અને શાહઆલમો આજે ક્યાં છે ? રસ્તે રખડતા; ભીખી માંગતા; મરવાના વાંકે જ જીવતા નથી શું ?

તો પછી આવો મિથ્યા-વિશ્વાસ શાને સારું ?

ભલે; જે બનવું હોય તે બને; નિર્માણને કોઈ મિથ્યા કરી શક્યું નથી; પરન્તુ વર્તમાન પરિસ્થિતિની ગંભીરતાને જોયા પછી નિષ્ક્રિય બની રહેવું; અને એ નિષ્ક્રિયતાને છાવરવા માટે જ આશાવાદી સૂરો કાઢવા એ તો જરા ય ઊચિત નથી.

માણસે સ્વધર્મ બજાવવો જ જોઈએ. રાષ્ટ્ર પ્રજા અને સંસ્કૃતિ ઉત્તરોત્તર મહાન છે. તેની રક્ષા કરવા માટે તે તે કક્ષાના અધિકારીઓએ બહાર નીકળવું જોઈએ.

વર્તમાન ધર્મ-વિનિપાતના વેગનો અભ્યાસ કરતાં તો સ્પષ્ટપણે એમ કહી શકાય કે વિનિપાતનો આ વેગ એકધારો ચાલુ રહે તો સઘળા ય ભારતીય ધર્મો સો વર્ષમાં જ ખતમ થઈ જાય; પછી સંસ્કૃતિની ઉખા વિનાની પ્રજા પણ પચીસ વર્ષમાં ખતમ થઈ જાય.

પણ જો આ જ ધરતી ઉપર ધર્મશાસન હજી હજારો વર્ષ ટકવાનું જ હોય તો એમ સુનિશ્ચિત કહી શકાય કે ધર્મવિનિપાતના વેગને રૂંધનારા, અને સાવ ખતમ કરી દેનારા મરજીવાઓ, મરજીઆઓ અને નરબંકાઓથી આ ધરતી ૨૫-૩૦ વર્ષમાં જ ધમધમી ઊઠશે; અને સંસ્કૃતિઘાતક બધા ય ભેદોને અને બધા ય વ્યૂહોને ઉઘાડા પાડીને પ્રજાને જગાડી દેશે. જાગી ગયેલી એ પ્રજા પોતાનું નિર્માલ્યપણું અને હતાશાપણું ખંખેરી નાખશે; ખમીર અને ખુમારીના ખાંડાની ધાર તેજદાર બનીને પુનઃ શત-શત કિરણો પ્રસરાવતા સૂર્યનારાયણના પ્રકાશમાં ચમકવા લાગશે. અસ્તુ.

જેમ સમાજ અર્થપ્રધાન કે કામપ્રધાન ન હોઈ શકે તેમ સમાજ વ્યક્તિપ્રધાન પણ ન હોઈ શકે; કેમકે તેમાં વ્યક્તિ પોતાનાં એકલાનાં જ મંતવ્યો પ્રમાણે સહુને દોરવતો હોય છે. એક વ્યક્તિનાં મંતવ્યો ઘણી વાર ભૂલભરેલાં પણ હોઈ શકે છે. વળી એક જ વ્યક્તિના શાસનમાં આપખુદપણું સંભવિત બને છે.

સમાજ લોકપ્રધાન પણ ન હોઈ શકે. કેમકે લોકોમાં બુદ્ધિમાન લોકો સામાન્યતઃ થોડા જ હોય; મૂર્ખ અને લુચ્ચા લોકો બહુમત અને ચૂંટણી ઉપર આધારિત લોકસત્તાને કબજે કરવા માટે બધી જાતના પ્રયત્નો કરે અને સત્તા હસ્તગત કરે. આવા લોકો સાથે 'સારા' લોકો કામ કરવા કદી તૈયાર થાય નહિ એટલે સમાજ મૂર્ખ લોકોના કબજે જતાં નષ્ટ થાય.

વળી ચૂંટણીપ્રથામાં ખૂબ જ સારા માણસના મતના મૂલ્યમાં ખૂબ જ ખરાબ માણસના મતના મૂલ્યથી જરાય તફાવત રખાતો નથી. બેયની આંગળીનું મૂલ્ય તદ્દન સરખું. તદ્દન ગાંડો માણસ અને આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન-બેય સરખા.... ગાંધીજી અને ગોડસે - બેય સરખા.

લોકરાજનું બીજું અનિષ્ટ એ છે કે અહીં બહુમતિ રાજના નામે હકીકતમાં તો લઘુમતિ જ રાજ્ય કરતી હોય છે. સામાન્યતઃ ૪૦ ટકા જેટલા માણસો તો મતદાન કરતા જ નથી. બાકીના ૬૦ ટકામાં ૩૧ ટકા માણસોના મતો જુદી જુદી વિરોધ પાર્ટીમાં વહેંચાઈ જતાં તેમને શિરે રાજ કરવાનું આવતું નથી એટલે જે પાર્ટી ૨૯ ટકા મત મેળવે છે તે જ સમાજના ૧૦૦ ટકા ઉપર રાજ્ય કરવાનો હક્ક પામે છે !

ત્રીજું અનિષ્ટ એ છે કે અહીં વિરોધ પક્ષોને તંદુરસ્ત લોકશાહીનું અંગ હેવામાં આવ્યું છે, પણ વસ્તુસ્થિતિ તો એ બંને છે કે પક્ષવાદ જ રાષ્ટ્રદોહનું સબળમાં સબળ અંગ બને છે.

પક્ષનો માણસ સ્વપક્ષીય-રાષ્ટ્રદોહીને પણ છાવરશે; અને પરપક્ષીય રાષ્ટ્રભક્તને પણ ગાળો દેશે. 'પક્ષ'માં પક્ષ સિવાયનું કોઈ રાજકારણ રહેતું નથી, પક્ષના હિત સિવાય (છેવટે સ્વના હિત સિવાય) કોઈનું હિત પ્રાધાન્ય ભોગવતું નથી.

લોકસત્તાક સમાજનું ચોથું અનિષ્ટ એ છે કે અહીં ભીષ્માર્જુનનાં મહાયુદ્ધો ખેલાય છે : રામ-રાવણનાં નહિ.

દરેક પક્ષમાં સંભવિત સારા માણસોને એકબીજાના ટીકાકાર બનવાની ફરજ પાડી જાય તેવી સ્થિતિ સર્જાય છે. આમ બધાય સારા માણસોની બધી શક્તિનો આ લડાઈમાં જ વ્યય થઈને રહે છે.

લોકશક્તિનું પાંચમું અનિષ્ટ લોકો પોતે છે. કોઈ પણ સારી વ્યક્તિ પ્રધાન વ્યક્તિ તરીકે ઊપસી આવે તો ય તેના જેટલા સારા તો ભાગ્યે જ થોડા માણસો હોય છે; ઊલટું, લુચ્ચા લોકો જ ઘણા હોય છે એટલે તેમને સાથે રાખ્યા વિના સારી પ્રધાન-વ્યક્તિ કોઈ પણ કામ કરી શકે નહિ એવી નિશ્ચિત સ્થિતિનું નિર્માણ થયું હોય છે. લુચ્ચા લોકો પોતાના સ્વાર્થ સિવાયનું કશું ય વિચારવા તૈયાર હોતા નથી.

સમાજકલ્યાણની એ લોકો વાત જ કરતા રહે છે. લોકસેવાના નામે એ લોકો પોતાનાં હિતો જ સાધી લેતા હોય છે. કોઈ પણ કાયદો કરતાં પહેલાં પોતાને નીકળી જવા માટેનું બાકોરું તૈયાર કરતા હોય છે. જે બાકોરામાંથી સત્તાધારી બિલ્લી નીકળી જ જાય. આમ પ્રજાહિતના કાયદા નિષ્ફળ જાય છે.

આવા લોકો એકાદ સારી વ્યક્તિના સમાજકલ્યાણનાં સારા કામોમાં સાથ ન આપે એ તદ્દન સુસંભવિત છે. એટલે સારી પ્રધાન-વ્યક્તિ પ્રજા પાસે દોડી જઈને સારા કામ કરવાનાં કોડીબંધ વચનો ઉત્સાહમાં આવી જઈને આપી દે; પરંતુ તે બધાં સારાં કાર્યો પેલા લુચ્ચા-સાથીદારોના ટોળાની સંમતિ લીધા વિના તે કરી શકે નહિ; અન્યથા તેને પોતાને જ ફેંકાઈ જવું પડે.

હવે જો તે સારી વ્યક્તિ ખરેખર સારી જ વ્યક્તિ હોય તો ફેંકાઈ જવાથી અર્થાત્ પુરશી છોડી દેવાથી 'હું કદી પ્રજાકલ્યાણ નહિ કરી શકું' એવા ખ્યાલને લીધે પુરશી સલામત રાખવા માટે લુચ્ચા લોકોને પંપાળતા રહેવાની નીતિ અખત્યાર કરે. આમ થતાં લુચ્ચાઓ વધુ લુચ્ચા થાય... એથી સારાં કામ વધુ દૂર ઠેલાતાં જાય. અંતે થાકીને પેલી સારી પ્રધાન-વ્યક્તિને પુરશી છોડીને ઘર ભેગાં થવું જ પડે, અથવા તો પોતે પણ લુચ્ચા બની જવું પડે !

આટલું થતાં સુધીમાં તો સમાજ વધુ ભયંકર હાલાકીઓનો ભોગ બની ચૂક્યો હોય.

લોકસત્તાક સમાજનાં આવા તો અનેકાનેક અનિષ્ટો છે.

સમાજ; રાજસત્તાક પણ બની શકે, કેમ કે જો રાજા પોતે જ દુષ્ટ નીકળે તો ? એ અહીં ખૂબ જ ગંભીર પ્રશ્ન છે. રાજ્ય ઉપર જો રાજા સિવાય કોઈની સત્તા ન રહેતી હોય તો તેવો રાજસત્તાક સમાજ પણ સુખ અને શાન્તિ પામી શકે નહિ.

વસ્તુતઃ જુદા જુદા સમાજોની બનેલી પ્રજાની રાજાની ખાસ જરૂર રહેતી જ નથી. સહુ સહુનાં કર્તવ્યો બજાવી લે; જીવનને પરાર્થરસિક બનાવી લે; મોક્ષનો

આદર્શ નજરમાં રાખી લે તો ગુન્હાખોરી રહેતી નથી, હક્કોની મારામારી પ્રજામાં સંભવતી નથી, પછી રાજાની જરૂર ક્યાં રહી ?

ઘરમાં કોઈ માંદું પડે કે પાડોશમાં કોઈ માંદું પડે તો સહુસહુનો ધર્મ સમજતા જ હોય છે, તેમાં રાજ્યની મદદની જરૂર રહેતી નથી.

ગરીબને અન્ન, તરસ્યાને પાણી, નાગાને વસ્ત્ર આપવાનું તો ધર્મે જ સહુને શીખવ્યું છે એ માટે ય રાજ્યની જરૂર રહેતી નથી.

રાજ્યની જરૂર માત્ર પરચકનો ભય નિવારવા પૂરતી જ ગણાય, અથવા તો કોઈ મહા-ઉપદ્રવોના નિવારણ પૂરતી જરૂર ગણાય. એ માટે રાજને જરૂરી ધન માટે લોકો જ સામે ચડીને રાજકોશમાં કાંઈ આપી જાય, તે ખાતર કર નાંખવાની પણ જાગી જરૂર ન રહે.

પ્રજામાં ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે પણ રાજ્યની જરૂર રહેતી નથી કેમકે રાજા પોતાના ધર્મને જ પ્રજાધર્મ બનાવવાનો યત્ન કરે તો તે તે રાજાનો તે તે જુદો જુદો-ધર્મ રહેતાં પ્રજાનો ધર્મ પણ બદલાતો જાય. વળી રાજ્યાશ્રિત ધર્મ પ્રજા ઉપર ધનાદિના જોરે લાદી બેસાડવો એ પણ ઊચિત નથી. કેમ કે બધા પ્રજાજનોની એકસરખી કક્ષા હોતી નથી. રાજ્યાશ્રિત ધર્મને પ્રજાનો ધર્મ બનાવવાના પરબમ પ્રયત્નો થયા છે; પણ રાજા બદલાઈ જતા તે ધર્મો ધૂળભેગા થવાની પણ ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે.

આમ હકીકતમાં તો રાજ્ય અને રાજાની સમાજ કે પ્રજાના કલ્યાણ માટે ખાસ જરૂર રહેતી નથી.

આથી હવે એ નક્કી થયું કે સમાજ રાજ્યપ્રધાન પણ ન હોઈ શકે.

આપણે ત્યાં ગ્રામીન કાળમાં રાજા જરૂર હતો; રાજ્ય પણ જરૂર હતું, પણ પ્રજાસત્તાક ન હતી. સાક્ષીરૂપે રાજા હોવા છતાં પ્રજા ઉપર તેની આપખુદ સત્તા ન હતી. પરંતુ ધર્મની જ સત્તા હતી. એથી જ એ પ્રજા અને એના બધા સમાજો સુખ અને શાન્તિથી જીવન જીવતા હતા.

આમ સમાજ ધર્મપ્રધાન જ હોવો જોઈએ એ સિદ્ધાન્ત સ્વીકારાયો હતો.

ધર્મ સત્તાક પ્રજાનો આદર્શ અમલમાં મુકાયો હતો.

આપણે ત્યાં ધાર્મિક, સામાજિક અને રાજકીય એમ ચાર વર્ગ પાડવામાં આવ્યા હતા. ધાર્મિક બાબતમાં ધર્મના વડાઓની સીધી દેખરેખ રહેતી; આર્થિક બાબતો ઉપર વેપારીઓની પકડ રહેતી. સામાજિક બાબતો તે તે સમાજના અગ્રણીઓ હસ્તક જ રહેતી અને માત્ર રાજકીય બાબતોમાં જ રાજા રસ લેતો.

પછી જો ધાર્મિક વગેરે બાબતોમાં રાજાને રસ લેવાનું ધર્મના વડા વગેરે દ્વારા જણાવવામાં આવતું તો જ રાજા તે વિષયમાં રસ લેતો.

આમ ચારે ય વિષયના ચાર વડાઓનું આયોજન હોવાથી ધર્મ પણ સમૃદ્ધ રહેતો; વેપારીઓને કારણે અર્થતંત્ર પણ પુષ્કળ સમૃદ્ધ બનતું; પોતપોતાના સમાજના લોકોના સુખદુઃખના પ્રશ્નો પણ પોતપોતાના સમાજના વડાઓ દ્વારા તરત ઉકેલાઈ જતા.

આ વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે ભારતના કહેવાતા રાજ્યને રાજ્ય ન કહેતાં 'ગવર્નમેન્ટ' જ કહેવી જોઈએ. કેમ કે તેણે તો રાજકીય બાબત સિવાયની ધાર્મિક, આર્થિક અને સામાજિક - બધી બાબતોમાં સીધો રસ લીધો છે; બધા ક્ષેત્રો છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યાં છે. એના હસ્તક્ષેપથી ધાર્મિક ક્ષેત્રો નિસ્તેજ થયાં છે; સમાજનું માળખું વેરવિખેર થતાં લાખો લોકો મરવા પડ્યા છે, અર્થતંત્રની અણ-આવડતને કારણે અર્થ વ્યવસ્થા તળિયે બેઠી છે.

રાજાઓ, વેપારીઓ અને સંતો-ઝણના વર્ચસ્વને ખતમ કરવામાં આવ્યું છે. હવે ખેડૂત અને મજૂર પણ મુશ્કેલીમાં મુકાય તેવી સ્થિતિ આકાર લઈ રહી છે.

આ 'ગવર્નમેન્ટ' પ્રજાના કોઈપણ ભાગનું કે વિભાગનું હિત કરી શકે તેમ નથી.

સંભવ છે કે આ ગવર્નમેન્ટને અમુક પ્રકારના બંધારણના ફાંસલા સાથે દિલ્હીના તખ્ત ઉપર બેસાડી દેનારી ગોરી પ્રજાનું જ હિત સધાઈ રહ્યું હોય, એનું જ કાયમી રાજ અહીં આવવાની દિશામાં ડગ મુકાતાં હોય.

સ્વ-રાજ જરૂર આવ્યું. પણ 'સ્વ' એટલે કોણ ? એ પ્રશ્ન અત્યંત રહસ્યમય છે. કોક જ એ રહસ્યને ઉકેલી શકશે.

સબૂર ! હાલ એ રહસ્યનો સ્કોટ કોઈ શાણો માણસ કરશે મા ! નહિ તો પહેલા નંબરના પાગલમાં જ ખસી જ...શો ગમે તેટલા ડાહ્યા હશે તો ય, અસ્તુ.

હવે આપણે ધર્મપ્રધાન સમાજની અને ધર્મસત્તાક પ્રજાની આપણી સુંદર પ્રાચીન વ્યવસ્થાને વિચારીએ.

ધર્મ પ્રધાન સમાજ

(૬)

(૧) વૃત્તિનું અસાંકર્ય

વણકરોનો સમાજ; કુંભારોનો સમાજ, પટેલોનો સમાજ, વણિકોનો સમાજ.....એમ અનેક સમાજો હોય છે. દરેક સમાજનો પોતાનો આગેવાન હોય છે.

આ સમાજો જીવન જીવવા માટે બે વસ્તુઓને જરૂરી માને છે. ભૂખ દૂર કરવા માટે ભોજનની જરૂર, અને વાસના-શાન્તિ માટે કુટુંબીની જરૂર.

ભોજન અને કુટુંબ (HUNGER AND FAMILY) બન્ને બાબતો એવી છે કે તેની ખાતર માનવ ઘણા મોટા અનર્થો અને ઉલ્કાપાતો સર્જી શકે છે. આવી સ્થિતિનું સર્જન ન થાય તે માટે ભોજનનું નિયંત્રણ અર્થપુરુષાર્થથી અને કુટુંબનું નિયંત્રણ કામપુરુષાર્થથી કરવામાં આવ્યું.

અર્થ જો અનર્થનું મૂળ ન બને તો જ તે અર્થને અર્થ-પુરુષાર્થ કહેવાય.

કામ જો દુરાચારનું મૂળ ન બને તો જ તે કામને કામપુરુષાર્થ કહેવાય.

સમાજના દરેક ઘરના દરેક માણસોને-ભોજન મળી રહે અને તેની વાસનામાંથી કોઈ પણ સામાજિક અહિતનું સર્જન ન થઈ જાય તે અત્યંત આવશ્યક તકેદારી મનાતી હતી. આ બે ય બાબતો અનર્થનું મૂળ છતાં તેને અનર્થનું મૂળ બનવા ન દેવું એ સ્થિતિનું સર્જન કરવામાં સમાજોના હિતચિંતકોએ પોતાની બધી જ બુદ્ધિ વાપરી નાંખીને વૃત્તિ (વેપાર) અને વર્ણનો અસાંકર્યનો સિદ્ધાન્ત સમાજને લાગુ કર્યો.

કોઈએ કોઈના વેપારમાં દાખલ થવું નહિ તે વૃત્તિ-અસાંકર્ય.

કોઈએ કોઈના વર્ણનો ભેળસેળ કરવો નહિ તે વર્ણ-અસાંકર્ય.

વંશવારસામાં જે ધંધો પરંપરાથી ચાલ્યો આવતો હોય તે જ ધંધા ઉપર

દીકરાએ બેસી જવાના નિયમને લીધે કોઈને કદી બેકારીનો પ્રશ્ન જ જાગ્યો ન હતો. વળી તે ધંધો જીવનભર કરતા હતા તેથી તેમના લોહીવીર્યમાં જ તે ધંધાની હથોટીના સંસ્કાર સંક્રાન્ત થઈ જતા. એથી પુત્રોના બીજમાં જ એ ધંધાના સંસ્કારો ઊતરી જવાથી એ ધંધા માટે ભણવા જવાની કદી જરૂર જ પડતી નહિ. તપોવનમાં જોડાતા વિદ્યાર્થીને અક્ષરજ્ઞાન મળતું અને વધારામાં બાપીકા ધંધાના જ્ઞાનવાળા અનુભવી વાનપ્રસ્થાશ્રમી પાસેથી બાપીકા ધંધાનું થોડુંક અનુભવ જ્ઞાન મળ્યું ન મળ્યું ત્યાં તો એ ધંધામાં એ વિદ્યાર્થી નિષ્ણાત બની જતો, કેમકે બીજમાં એ જ ધંધાની સંસ્કૃતિ જીવંત પડી હતી.

વળી કોઈના ધંધામાં કોઈથી પણ પ્રવેશ થઈ શકતો નહિ જો કદાચ કોઈ તેમ કરે તો તેને દેહાંત દંડ સુધીની સજાની જોગવાઈ રહેતી.

(આજે તો સમાન હક્કના નફફટ ન્યાયે મોચીના ધંધામાંય વણિક પ્રવેશી શકે છે, વણિકબુદ્ધિથી જ એ ધંધામાં લાખો રૂપીઆ કમાઈ જાય છે; એથી પેલા બિચારા મોચીનો દાટ વળી જાય છે. આ સત્ય સમાન હક્કના નશાવાદી લુચ્ચા માણસોને વિચારવું જ નથી !)

આમ વૃત્તિનું અસાંકર્ય એ ભોજનના પ્રશ્નને ઉકેલી નાંખનારો મોટામાં મોટો સામાજિક કીમિયો બની ગયો હતો.

જો આ વૃત્તિ-અસાંકર્યની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થાય તો બેકારી, મોંઘવારી અને કૃત્રિમ ગરીબી-ત્રણેય પ્રશ્નો ઊકલી જાય.

બાપીકા ધંધે સહુ બેસી જતાં બેકાર કોણ રહે ? જેને ધંધો મળ્યો છે તેને ગરીબી ક્યાંથી હોય ? બધા ય આ રીતે કામે લાગે તો જીવનની જરૂરની ચીજોનું ઉત્પાદન વધતા અને માંગ વધતા મોંઘવારી પણ ન રહે.

પરંતુ હવે તો ભારતની પ્રજાનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે જ જાણે કે કોઈ ઘાતકી માણસોની ટોળકીએ બાપીકા ધંધાઓ છોડાવી દેવાનું કાવતરું ગોઠવ્યું છે. નિશાળો અને શહેરના પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિના ધંધાઓના પ્રલોભનમાં સહુને તાણવામાં આવ્યા છે. ભારતના ભોળા ગ્રામજનોને ભણતરના બહાને નિશાળે મોકલતા કરાયા, જીવન જીવતા માટે તદ્દન નકામું શિક્ષણ આપીને એમની જિંદગી બરબાદ કરાઈ. ભણેલાને વધુ કમાવાની ઈચ્છા જાગતાં એણે શહેર ભણી નજર કરી. ત્યાં પમપમતા ઉદ્યોગો જોયા અને તરત જ એણે ગામડામાંથી શહેર તરફ દોટ કાઢી. એમાં જેને નોકરી મળી ગઈ એ બેકાર ન કહેવાયો. પણ જેને નોકરી

ન મળી ગઈ એ બાપીકા ધંધાથી છૂટી ગયેલો, અને નોકરી વિનાનો-વચ્ચે લટકતો-બિચારો બેકાર ગણાયો.

ભણતર પશ્ચિમનું !

ઉદ્યોગ પશ્ચિમના !

શહેરીકરણ પશ્ચિમી ઢબનું !

એક ઉદ્યોગ શહેરમાં નંખાય, એટલે એક હજાર ગ્રામજનો તેમાં દાખલ થવા તૈયાર થાય.

બાપીકો ધંધો ત્યાગે.....

શહેર પ્રતિ દોટ મૂકે.....

એકસો ને નોકરી મળે.....

નવસો (બે ય બાજુથી) રખડી પડે.

એ નવસો બેકારો માટે વળી નવો ઉદ્યોગ નંખાય. એ સાથે જ બીજા દસ હજાર ગ્રામજનો તેમાં દાખલ થવા તૈયાર થાય.

બાપીકો ધંધો ત્યાગે...

શહેર ભણી દોટ મૂકે.

એક હજારને નોકરી મળે.

નવ હજાર (બે ય બાજુથી) રખડી પડે.

વળી બે ઉદ્યોગ નંખાયા !

અગીઆર હજાર ગ્રામજનોએ દોટ કાઢી !

અગીઆરસોને નોકરી મળી.

બાકીના ૯૯૦૦ બેકાર થયા. વળી નવો રાક્ષસી ઉદ્યોગ ! અને... વળી હજારો - લાખો - નવા બેકાર !

બેકારીનું આ વિષયક - એકધારું રાક્ષસી વેગથી ચાલતું જ રહે છે.

બેકારીને દૂર કરવાના ઉપાય તરીકે કમનસીબે 'ઉદ્યોગ' અને 'વધુ ઉત્પાદન' જ દેખાય છે, ફલતઃ બેકારી વધતી જાય છે.

ઉદ્યોગ ! બેકારીનો પિતા ! એ જ બેકારીનો સંહારક મનાયો ! આ ગણિત કેટલું ખતરનાક નીવડશે એ તો ભાવિ જ કહેશે. ભારતીય સમાજને ક્યારે ય બેકારીનો પ્રશ્ન સ્પર્શ્યો જ ન હતો એનું મુખ્ય કારણ વૃત્તિ-અસાંકર્ય હતું.

કેવા અર્થનિષ્ઠાત હશે એ મનુસ્મૃતિના રચયિતા મનુ મહારાજ ! કે જેણે વૃત્તિ-

અસાંકર્યના સિદ્ધાન્તને પાયાનો સિદ્ધાન્ત ગણાવીને ભોજનના સંભવિત અનર્થોનો જન્મ જ થવા દીધો નહિ.

આજના અર્થનિષ્ઠાતો (!) આ વાતને કદી પણ સમજી શકે ખરા ?

જો ના.... તો ધૂળ પડી એ ડીઝીના ભણતરમાં ! મેકોલે પદ્ધતિના શૈક્ષણિક ઢાંચામાં !

સમાજને શાન્તિથી જીવવાનું ય ન દે; અને મોજથી મરવાનું ય ન દે, એવા અર્થનિષ્ઠાતોની કિંમત નિર્જીવ ડીઝીઓના પૂંછડાથી કેમ આંકી શકાય ?

(૨) વર્ણનું અસાંકર્ય :

એકબીજાના વર્ણમાં એકબીજાએ પ્રવેશ ન કરવો એ વર્ણનું અસાંકર્ય છે.

જો વર્ણનું સાંકર્ય થાય તો બાપીકા ધંધાઓના વારસાગત સંસ્કારોનું બીજગત બંધારણ તૂટી જાય; શીલ વગેરેના તે તે વર્ણોના નિયમોનું નિયમન તૂટી જાય; પ્રજા દુરાચારી પાકવા લાગે.

પિંડગત જે જે સંસ્કારો હોય છે તેની જો જાળવણી થાય તો શિક્ષણાદિના સંસ્કારની લગીરે જરૂર રહેતી નથી.

સદાચારી માતાપિતાનું સંતાન સામાન્યતઃ સદાચારી જ નીકળે; દુરાચારી વડીલોનું સંતાન સામાન્યતઃ દુરાચારી જ નીકળે.

વર્ણનું અસાંકર્ય બીજગત શુદ્ધિઓનું જતન કરવામાં અત્યંત મદદગાર બનતું એથી જ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

આમાં ક્યાંય વર્ણનું સાંકર્ય થઈ શકતું નહિ એટલે ક્ષત્રિયોના પુત્રો પૂરી ક્ષાત્રવટવાળા જ પાકતા અને દેશના સીમાડાઓની રક્ષા કરતા.

બ્રાહ્મણના પુત્રો પ્રજાના સંસ્કાર-પ્રસારનો ધર્મ સહજ રીતે બીજમાં જ પામી જતાં અને એ રીતે અધ્યયનમાં ઓતપ્રોત રહેતા.

વણિકના પુત્રોને બીજમાં જ વેપાર કરવાનું કૌશલ મળી જતું એટલે દેશના વેપારધંધાઓને ખૂબ જીવંત અને અત્યંત સમૃદ્ધ બનાવતા.

અને શૂદ્રોના પુત્રો શેષ કાર્યો બજાવતા અને પોતાની રોટી મેળવી લેતા.

અહીં ક્યાંય ભેદભાવ હતો જ નહિ. બેશક 'ભેદ' જરૂર હતો; પરંતુ તે ભેદ વ્યવસ્થા પૂરતો હતો. આજે પણ વ્યવસ્થાઓ માટે 'ભેદ' અનિવાર્ય મનાય જ છે, નિશાળોમાં વર્ગો એ શું ભેદ નથી ? મજૂર મંડળોમાં વર્ગો નથી ? રાજા

પ્રજાનો ભેદ જીવંત નથી ? વડાપ્રધાન, પંતપ્રધાન, સીનીયર પ્રધાન, નાયબ પ્રધાન ઓફિસર, કલાર્ક, કારકુન, પટાવાળો....એ બધા ભેદોથી આખું વિશ્વ ધમધમતું નથી ?

સ્ત્રી અને પુરુષમાં ભેદ છે જ; અને તે સદા રહેશે.

સાધુ અને સંસારીમાં ભેદ છે જ; અને તે સદા રહેશે.

ભેદ છતાં ભેદભાવ ન હોવો જોઈએ એ અત્યંત માન્ય છે.

પ્રજાના હજારો સમાજોને જીવાડતી વર્ણભેદની વ્યવસ્થામાં ભેદભાવ તો ક્યારેય ન જ હતો. ધિક્કાર, તિરસ્કારની વાત કદી ન હતી, એ બધું તો ગોરા લોકોએ પ્રજાને પરસ્પર લડાવી મારવા માટે પ્રચારેલું હડહડતું જૂઠું હતું.

પણ કમનસીબીએ ભોળી ભારતની પ્રજા એના છલમાં ફસાણી ! હવે એનાં કટુતમ ફળો એને જ ખાવાનાં આવ્યાં છે !

શૂદ્રોને સાફસૂફીના કામની વાત ભેદભાવ તરીકે ગણાય છે. ઓહ ! આ લોકો 'શૂદ્ર' કોણ ? તે ય હજી સમજ્યા નથી. વળી જો સાફસૂફીના કાર્ય દ્વારા અપાતા બલિદાનને કારણે તેમના પ્રત્યે ભેદભાવ દર્શાવાયો હોવાની વાત થતી હોય તો તે પણ પ્રજાને અવળે રસ્તે દોરવતી રજૂઆત છે. કેમ કે આર્યપ્રજામાં કોના માથે 'બલિદાન'નું કાર્ય નથી એ જ પ્રશ્ન છે.

શત્રુઓને તોપના મોંએ ચડી જઈને ય સળગતા રાષ્ટ્રના સીમાડાઓની રક્ષા કરવાના કર્તવ્યમાં બલિદાન કેવું ખીચોખીચ ભર્યું છે એ તો જુઓ ?

બ્રાહ્મણોને માથે નંખાયેલી સંસ્કૃતિના પ્રાથમિક અધ્યયનાદિની જવાબદારીમાં કેટલા ભોગવેભવોને તિલાંજલિ દેવા રૂપ બલિદાન પડેલું છે એ તો જુઓ ?

ભેજાનું દહીં કરીને ધનપ્રાપ્તિ કરવાની; અને રાષ્ટ્રના હિત માટે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે એ ધનના ભંડારો રાજકોષમાં ઠાલવી દેવાની વૈશ્યોની નૈતિક ફરજમાં શું બલિદાનનું દર્શન જ થતું નથી ?

કોને માથે બલિદાનની જવાબદારી નથી ? રે ? સ્ત્રીને શીલરક્ષા કાજે બલિદાન દેવાનું છે તો પુરુષને સમસ્ત કૌટુંબિક સંસાર સાંસ્કૃતિક રીતે નભાવવા પાછળ કેટલો શક્તિવ્યય કરવો પડે છે.

સ્ત્રી તો હજી ઘરની રાણી છે ! અને પુરુષ ! બિચારો મજૂર !

આખો દોર-મજૂરી કરે ત્યારે કમાય !

જેના તેના પક્ષે બેસી જઈને, જેના તેના દુઃખની વાતો કરનારા કહેવાતા

બુદ્ધિજીવી હિતૈષીઓએ ભારતીય સમાજવ્યવસ્થાને હતપ્રહત કરી નાંખી છે. એથી બધા જ લોભલાલચે ફસાઈને પોતપોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થઈને દુઃખી જ થયા છે.

બિચારો ! હરિજન ! હાથશાળનો બાપીકો ઉઘોગ ગુમાવીને મરવા પડ્યો છે ! છતાં કેટલાક હજારને જ ક્યાંક નોકરી અપાવ્યાની વાતો રજૂ કરીને કહેવાતા સમાજ-હિતચિંતકો સમસ્ત ભારતીય પ્રજાને અવળે રસ્તે દોરવી રહ્યા છે.

બિચારી સ્ત્રી !

એના સ્વાતન્ત્ર્યની વાતો કરીને અનેકોની ગુલામદશામાં-પેલા કહેવાતા એના હિતચિંતકોએ-મૂકી છે ! એના શીલના દુરચ્છા ઊડ્યા ! એના જીવનની ચિંતા એના જ માથે આવી.

બિચારો સાધુ !

એને જમાનાવાદી બનાવીને સ્થાનભ્રષ્ટ કર્યો. એણે શાસ્ત્રયુક્તતા ગુમાવી. પ્રચારક બન્યો! પ્રસિદ્ધિ પામ્યો... હાય ! અંતે પતિત થયો ! પેલા કંગાળ હિતચિંતકોએ એનું આ કલ્યાણ કર્યું.

જૂઠા ગોકીરા મચાવીને કેટલાક નવા જમાનાની શિશિતોની ટોળકીએ સામાજિક હિતોને નષ્ટ કર્યાં છે. એ લોકો કદી પણ માફીને પાત્ર નથી. પણ જ્યાં સુધી પ્રજાની અસ્મિતા જાગ્રત નહિ થાય ત્યાં સુધી આ બધી વાતો કરવાનું કામ એ પાગલનું કામ છે. અસ્તુ.

વૃત્તિનું અને વર્ણનું અસાંકર્ય એ સામાજિક ક્ષાન્તો ઉત્તમ ધર્મ હતો અને ધર્મની પ્રધાનતાને કારણે જ સમાજ ખૂબ શાન્તિથી જીવી શકતો! મોજથી (સમાધિથી) મરી શકતો, સદ્ગતિ પામતો! અને અંતે મુક્તિ પામીને ભવકેરા મિટાવી શકતો.

આમ બધાં ય હિતોના મૂળમાં સમાજમાં ઉપરોક્ત અસાંકર્ય હતું.

એટલે હવે આપણે એ નિષ્કર્ષ ઉપર આવી શકીએ કે સમાજનાં સુખ, શાન્તિ, સમાધિ અને મુક્તિ ધર્મપ્રધાન સમાજરચનાથી જ સંભવે છે અને તેમાં વૃત્તિ અને વર્ણનું અસાંકર્ય રૂપ ધર્મ એના પાયાનાં ઈંટ-ચૂનાની ગરજ સારે છે.

હવે આપણે પ્રજા કેવી રીતે ધર્મસત્તાક હતી તે વિચારીએ ?

ધર્મસત્તાક પ્રજાજીવન

(૭)

ભારતીય પ્રજા ન તો વ્યક્તિસત્તાક હતી, ન તો સંઘસત્તાક હતી, ન તો રાજસત્તાક હતી કે ન તો સંતસત્તાક હતી.....

આ પ્રજાના ચિરંજીવ ખમીર અને ખુમારીના ઓજના અને તેજના, તાપના અને પ્રતાપના મૂળમાં જો કોઈ હતું તો તે સર્વની ઉપર વર્ચસ્વ ધરાવતું ધર્મમહાસત્તાનું સામ્રાજ્ય હતું.

અત્યંત પ્રાચીન કાળમાં ન હતો રાજા; ન હતું રાજ્ય, ન હતો દંડ, ન હતો અપરાધ, પ્રજા જ 'ધર્મ' ના બળથી એકબીજા સાથે પ્રેમથી રહેતી. એકબીજાની રક્ષા કરતી.

પરંતુ શાસનાભાવની આ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં પાછળથી પલટો આવ્યો, અશિષ્ટ શત્રુઓના હુમલાઓ થવા લાગ્યા. એ વખતે નિયંત્રિત રાજસત્તાની સ્થાપના કરવામાં આવી.

એની વ્યવસ્થા કાંઈક આવા પ્રકારની હતી.

રાજકીય બાબતોમાં અને તે તે વડાઓનું આમંત્રણ મળે તો સામાજિક વગેરે બાબતોમાં વ્યવસ્થા જારી રાખવા માટે રાજા હતો. તેને માર્ગદર્શન આપવા માટે પ્રજાએ પસંદ કરેલા ચોપ્પન સભાસદોની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. એ સિવાય રાજા અને પ્રજા-ઉભયને માન્ય એવા આઠ સારા માણસનું પ્રધાનમંડળ નીમવામાં આવતું. ૫૪ સભાસદોના મત (અભિપ્રાય) મુજબ પ્રધાનમંડળ કામ કરતું.

આ દર માણસોના મત (અભિપ્રાય) લઈને રાજા રાજ્ય ચલાવતો. પરંતુ રાજા ક્યારેક ઉદ્દંડ બને અને તેમનું ન માને તો અરાજકતા ફેલાય. એના નિવારણ માટે રાજાના માથે આઠ ઋષિઓનું મંડળ રહેતું.

આ અષ્ટર્ષિમંડળ રાજાની સાન ઠેકાણે લાવતું.

ધાર્મિક, સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય બાબતોની વ્યવસ્થિત વિભાજણી જ એવી સુંદર હતી કે રાજા લગભગ નામનો જ રહેતો, તેને ઝાઝું કામ રહેતું નહિ. આથી જ જે રાજા શોભે છે, તેને 'રાજા' કહેવામાં આવ્યો છે.

પણ ક્યારે કોઈ કાર્યમાં રાજા પણ અહંગ્રસ્ત થાય કે થાપ પણ ખાઈ જાય ત્યારે તરત અષ્ટર્ષિઓ તેને ઠેકાણે લાવે. જ્યારે કોઈ રાજા ચક્રવર્તી બનીને આવે ત્યારે તેના સમારંભમાં તે કહે કે, હવે હું અદંડ્ય છું; મને કોઈ દંડી શકે તેમ નથી' ત્યારે માથા ઉપર ત્રણ વાર ટપલી મારીને ત્રણ વખત ઋષિ તેને કહે કે, 'હે રાજન્ ! હજી પણ તું ધર્મદંડ્ય છે; ધર્મદંડ્ય છે; ધર્મદંડ્ય છે. જરાક પણ ભૂલીશ તો ધર્મમહાસત્તા તેને દંડ કરશે.'

આ વચન સાંભળીને રાજા મૌન રહીને એ વાતનો તરત જ સ્વીકાર કરતો.

પરંતુ જો ઋષિઓ જ ભૂલ કરી બેસે તો ? ઋષિઓના અગ્રણી ઋષિ જ ભૂલ કરી બેસે તો ?

તો એમના પણ શિર ઉપર બિરાજતું ધર્મશાસન આગળ આવતું.

અજૈન રામાયણમાં આ વસ્તુસ્થિતિને પુષ્ટ કરતો એક પ્રસંગ આવે છે :

'રામચંદ્રજી વનમાં ગયા બાદ ભરત અત્યંત વ્યગ્ર થયાં. ઋષિમંડળના અગ્રણી વસિષ્ઠ હતા. પ્રજ્ઞના હિત ખાતર એમણે રામચંદ્રજીને અયોધ્યા પાછા આવી જવાનું જણાવ્યું. એમણે કહ્યું કે, 'તમારા પિતાજીની પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ થઈ છે. માટે હવે તમે પુનઃ આયોધ્યામાં આવી જાઓ.'

તે વખતે રામચંદ્રજીએ ધર્મસત્તાનો લોપ કરવા રૂપે વસિષ્ઠ ઋષિને ધાર્મિક ઠપકાનો સંદેશ પાઠવતાં જણાવ્યું હતું કે, 'રામ, પિતૃઆજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા માગતો નથી.'

આવું હતું, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોથી ખીચોખીચ ભરેલા ધર્મશાસનનું વર્ચસ્વ.

ટૂંકમાં, પ્રજા ઉપર ૫૪ સભાસદો, એની ઉપર અષ્ટ પ્રધાનમંડળ એની ઉપર ધર્મશાસન હતું.

આ વ્યવસ્થામાં પ્રજાએ પસંદ કરેલા ૫૪ માણસો હતા, છતાં એ પ્રજા લોકસત્તાક ન હતી. કેમ કે એની ઉપર આઠ પ્રધાનો હતા. પરંતુ આઠ પ્રધાનો હોવા છતાં પ્રજા વર્ગસત્તાક પણ ન હતી કેમ કે એની ઉપર રાજા હતો.

પરંતુ રાજા હોવા છતાં પ્રજા રાજસત્તાક ન હતી કેમ કે તેની ઉપર આઠ સંતો હતા.

સંતો હોવા છતાં પ્રજા સંતસત્તાક પણ ન હતી કેમ કે એની ઉપર ધર્મશાસન હતું.

આથી જ પ્રજા ધર્મસત્તાક હતી.

જે પ્રજાના જનસામાન્યની રગરગમાં ધર્મનું તત્ત્વ પ્રસરી ગયું હોય તે પ્રજા ચોરી, લાંચ, રુશવતખોરી, દુરાચાર, બ્રષ્ટાચાર, અનીતિ, અન્યાયના માર્ગે બહુધા ન વળે તેમાં કશી નવાઈ નથી.

હવે એ ધર્મસત્તા-સંતસત્તાનો, લોકસત્તાના નામે નાશ કરાયો.

લોકસત્તા પણ ધનના બળથી, બુદ્ધિના કાવાદાવાઓથી; સત્તાના કાતિલ પ્રપંચોથી ખરીદાયેલી છે. એને 'લોકસત્તા' નામ આપવાનું પણ યોગ્ય લાગ્યું નથી.

'સમાજવાદ', 'સમાજરચના', વગેરે વગેરે બધાય નારાઓ ભેદી 'સ્ટેટ' બન્યા છે. સમાજ સાથે જેને જરા ય લાગતું-વળગતું ન હોય તેવા ખેરખાંઓ સમાજવાદી કહેવડાવાયા છે. અસ્તુ. આપણે તેમના ગંદવાડમાં હાથ ન નાંખીએ એ જ સારું છે.

પરંતુ પ્રજાનો અને પ્રજાને પ્રાણવાનૂ બનાવતી સંસ્કૃતિનો થઈ રહેલ વિનાશ જોયો જાતો નથી એટલે જ આટલું લખાઈ જાય છે.

વૃત્તિ અને વર્ણના અસાંકર્યથી માંડીને ધર્મ મહાસત્તાના શાસનની ભારતમાં જો પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થાય તો ગરીબી, બેકારી, મોંઘવારી..... વગેરે વગેરે તમામ પ્રશ્નોનો ઉકેલ આવી જાય.

પણ શું ? નિષ્ક્રિયતાની અધોર નીંદરની મીઠી લહેજત માણતી સંતસંસ્થા ઝબકીને જાગશે ખરી ? અહીં જ મોટી શંકા પડી છે. એના જાગરણ વિના જનજાગરણ અસંભવિત છે.

ભારતીય પ્રજા જેને માટે સર્વોત્કૃષ્ટ ગૌરવ લઈ શકે તેમ છે તે મહાસંતોની ચાર પુરુષાર્થની સંસ્કૃતિનો વિચાર કરતાં જો આપણે નારીશક્તિ, શિક્ષણપ્રજાલી અને સંતશક્તિનો વિચાર ન કરીએ તો આ વિચાર અપૂર્ણ જ કહેવાય.

નારીશક્તિ

(૮)

આપણે ત્યાં નારીને ઘરની રાણી ગણવામાં આવતી. ઝવેરાતોનું પણ એ ઝવેરાત મનાયું હતું; એથી જ એ મૂલ્યવાન ઝવેરાત એનાં અંગે ચડતું.

લૌકિક દૃષ્ટિએ પણ એ કાંઈ માત્ર ભોગ્યા ન હતી. પરંતુ વિશેષતઃ તો રક્ષ્યા હતી, કેમ કે ભારતીય પ્રજાના મૂલ્યવાન રત્નોમાંનું એ એક રત્ન ગણાતું હતું.

આનું સૌથી મુખ્ય કારણ નારીની ગર્ભધારકતા હતી. જે નારી શીલ પાળીને કુમારી-અવસ્થામાં જ મહાસતી સાધ્વી બની જાય તેના જેવું ઉત્તમ તો બીજું એકે ય ન હોય; પરંતુ બધી નારીઓ આટલી તાકાત ધરાવતી ન હોય એટલે તે બધી નારીઓ લગ્ન કરે તો તેના માથે સત્વશાળી અને સંસ્કારભરપૂર પ્રજાની માતા બનવાની જબરદસ્ત જવાબદારી આવી જ પડે.

સંતતિમાં સત્ત્વ અને સંસ્કારનું આધાન કરવા માટે માતાએ સંપૂર્ણપણે શીલવતી અને ધર્મનિષ્ઠા બનવું જ પડે. એના તન, ધનના સંસ્કારો જ ગર્ભમાં ઊતરે છે! બાળકમાં પાંગરે છે; તેની કિશોર-વયમાં જ ખીલી ઊઠે છે; યુવાન વયમાં અસદાચારોથી રક્ષણ અપાવે છે.

જેનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ પુરુષ કરતાં વિશેષ રૂપ અને લાવણ્ય છે; એ નારીને શીલ પાળવાનું કામ કેટલું કઠિન છે ? એ તો એ જાણી શકે; તેમાં ય જે કાળમાં પુરુષવર્ગ વધુ નફફટ અને નિર્લજ્જ બન્યો હોય તે કાળમાં તો શીલપાલન એ તો લોહચણા ચાવવાથી પણ વધુ કઠિન બની રહે છે.

નારીના રૂપમાં લવણિમા અને પુરુષના મનમાં વિકારોની ઝડપી ઉત્તેજના એ તો અનાદિકાળથી સામાન્યતઃ વિશેષ જ રહ્યા છે; અને તેથી જ સદાકાળ માટે નારીને રક્ષ્યા (રક્ષણ કરવા લાયક) જ વિશેષતઃ માનવામાં આવી છે.

જો નારીના શીલની પરિપૂર્ણ રક્ષા ન થાય તો કુશીલતા અને સ્વચ્છંદતાથી

નારી જે કાંઈ લાભ ઉઠાવી લે તે બધા ય લાભ તેના શીલના નિકંદનના ગેરલાભોના ઢગલા નીચે ક્યાં ય દટાઈ જાય તેટલા તુચ્છ અને નાચીઝ હોય છે. જો નારી સ્વચ્છંદતાના લાભોને જતા કરે તો 'શીલ'ના ઉત્તમ બળથી તે એવી વીરપ્રસૂતા માતા બને કે જગત એની ઈર્ષ્યા કરે; આ પતિવ્રતા પત્ની બને કે પરપુરુષનો વિચાર પણ તેને સ્વપ્નમાં ય ન અડે; એવી સહજ સિદ્ધિને પામીને જીવનનું અંશતઃ સાફલ્ય પ્રાપ્ત કરે.

એ એવી આદર્શ સ્ત્રી બને કે જગત તેના દર્શને પાપને લપ માનીને તેને વંદન કરે.

આવા લાખો લાભો તેના શીલની રક્ષામાં પડેલા છે. માટે નારીને રક્ષા માનીને ઋષિઓએ કહ્યું, “ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ।”

ઝવેરાતોનું ય જે ઝવેરાત છે તે નારીને સ્વાતંત્ર્ય (શીલસંબંધિત) આપી શકાય નહિ.

જો મૂલ્યવાન ઝવેરાત ચોરે કે ચાર રસ્તે ખુલ્લું ન મુકાય તો ઝવેરાતનું ય ઝવેરાત-નારી એને પંણ જગતના યોગાનંમાં ન મુકાય.

એક બાજુ શીલ-રક્ષાના લાખો લાભો છે; અને તે અંગેની કડકાઈ સ્વરૂપ કેટલાંક કહેવાતાં દુઃખના ગેરલાભ પણ છે.

બીજી બાજુ સ્વચ્છંદતાના કેટલાક કહેવાતા સુખી જીવનના લાભો છે પરંતુ તેની સામે કુશીલતાના લાખો ગેરલાભો છે કે જેનાથી સત્વહીન અને અશાન્ત જીવનથી માંડીને નિર્વીર્ય નિર્માલ્ય માતૃત્વ સુધીનાં અહિતો પેદા થાય છે.

બે ય બાજુ દેખીતા લાભ-નુકસાના જરૂર છે; પરંતુ શાણા માણસોએ તો જરૂર શાંતચિત્તે વિચાર કરવો જ જોઈશે. દેખીતા ૫ ટકાના ગેરલાભની સામે શીલરક્ષાના નક્કર ૯૫ ટકા લાભો પ્રાપ્ત થતા હોય તો તે ૫ ટકાના ગેરલાભોને અપનાવી લેવા એ જ શાણા માણસનું કામ છે.

સ્વચ્છંદતાના ૫ ટકા લાભોની સામે ૯૫ ટકાનાં નક્કર નુકસાનો હોય તો ૫ ટકાના લાભોને જતા કરી દેવા એ જ શાણા માણસનું કામ છે.

અફસોસ ! આજના બુદ્ધિજીવી માણસોના મગજમાં શિક્ષણે શાણપણ મૂક્યું જ નથી એટલે સ્વચ્છંદતાના ૫ ટકાની દેખીતા લાભોને છાપે ચડાવીને; ૯૫ ટકા નક્કર નુકસાનોને ભૂગર્ભમાં ધકેલી દઈને જોરશોરથી સ્વચ્છંદતાની હિમાયત કરી ! ભોળી અને મૂર્ખ પ્રજાએ એમાં 'લોલ કે' કર્યું !

શીલરક્ષાના દેખીતા ૫ ટકા ગેરલાભોને છાપે ચડાવ્યા; ૯૫ ટકાના નક્કર લાભોને ભૂગર્ભમાં ધકેલ્યા અને આર્ષવાણીની ધોર હાંસી કરીને ‘શીલ’ને ‘આઉટ ઓફ ડેટ’ જાહેર કર્યું.

ભોળી અને મૂર્ખ પ્રજાએ એમાં ય ‘લોલ કે’ કર્યું !

બુદ્ધિજીવીઓની આ ભયંકર ધૂર્તવિદ્યા છે. આયુર્વેદ; રાજાશાહી, વર્ણવ્યવસ્થા; ધર્માનુષ્ઠાનો વગેરે બાબતોને તેઓ ઉખેડી નાંખવા માંગે ને માટે તેના ૫ ટકા જેટલા જ દેખીતા ગેરલાભો રાડો પાડીને જનતાને સંભળાવે છે; અને ૯૫ ટકાના નક્કર લાભો માટે મોંમાંથી હરફ પણ ઉચ્ચારતા નથી !

નિરોધ, નસબંધી, વસતિ-ઘટાડો, રાષ્ટ્રીયકરણ, શાકાહાર, (માંસાહારની પાઈલોટ કાર) વગેરે બાબતોને જગતમાં પ્રસરાવવી છે માટે જ તેના દેખીતા ૫ ટકાના લાભોને જોરશોરથી પ્રચારકો ગાય છે અને ૯૫ ટકાના નક્કર ગેરલાભો માટે એક અક્ષર પણ બોલતા નથી.

સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યના વિષયમાં પણ તેમણે આ જ ધૂર્તવિદ્યા અપનાવીને પ્રચંડ સફળતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે.

દુઃખ તો એ વાતનું જ થાય છે કે સ્ત્રીઓ પોતે પણ આ સ્વાતંત્ર્યથી પોતાની થઈ રહેલી બરબાદીને સમજતી નેથી. ઉપરથી એ હિમાયતમાં પોતાનો સૂર પુરાવે છે.

સ્ત્રીને પુરુષ સમોવડી બનાવવાની વાતમાં સ્ત્રી જ હવે તો સામેલ થઈ છે, એને બિચારીને એ વાતની ખબર નથી કે આથી તો તેને જ કામના ભયંકર બોજ નીચે કચડાઈ જવાનું છે.

નારી પુરુષનાં બધાં કામો કરતી થઈ જાય તે સંભવિત છે, કેમ કે નારી અબલા છે એટલે નિર્બળ નથી પણ ‘અવિદ્યમાન બલા’ છે..... એનું બલ અછતું - ગુપ્ત - છે. જો એ ધારે કે, ‘મારે પુરુષનાં તમામ સ્થાનો ઉપર બેસી જવું છે’ તો એનું અછતું - બલ પ્રગટ થઈ પણ જાય અને પુરુષનાં બધાં ય કાર્યો તે કરવા લાગી પણ જાય! પરંતુ એની સામે નારીનાં કાર્યોનો જે ભાર નારીના માથે છે તેમાંથી થોડો ય ભાર પુરુષો પોતાના માથે લેવાના છે ખરા ?

નારીનાં મુખ્ય કાર્યોમાં ગર્ભધારણ; ગૃહરક્ષા, વડીલોની સેવા અને બાળકોને સંસ્કારોનું આધાન મનાય છે. આમાંનું એક પણ કામ પુરુષ પોતાના માથે લેશે ખરો ?

જો ના... તો શા માટે નારીએ એકપક્ષી રીતે પુરુષનાં કાર્યોનો વધુ બોજ માથે લેવો જોઈએ ?

પણ આ વાત નારી-જગતને સમજાવે કોણ ?

વસ્તુતઃ પુરુષને સ્પર્ધાથી જીતવા નીકળેલી નારી જીતી શકનાર જ નથી. પુરુષ ઉપરનો એનો વિજય; પુરુષને જીતીને નથી; પરંતુ પુરુષ પાસે હારીને (પતિવ્રતા જીવન દ્વારા સ્ત્રી) જ છે. ક્યારેક વિજય જીતીને હોય છે તો ક્યારેક હારીને... અસ્તુ.

જેમ પોતાના શીલની રક્ષા માટે નારીને સ્વચ્છંદતાનાં આભાસિક સુખોનું બલિદાન દેવાનું છે; તેમ દેશના સીમાડાની રક્ષા માટે નરને પણ તોપના મોંએ જાનફેસાની કરી દેવાનું બલિદાન દેવાનું છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં બલિદાન કોના શિરે નથી ? કેમ કે અહીં જો રાષ્ટ્ર મહાન છે તો તેના કરતાં પ્રજા વધુ મહાન છે; અને તેના કરતાંય સંસ્કૃતિ તો અતિ વધુ મહાન છે. એની ખાતર દરેક વ્યક્તિએ સ્વસુખનો ભોગ આપવો જ પડે છે. જેમ રાષ્ટ્રના હિતની અવગણના કરીને સ્વ અને સ્વજનોના હિત ખાતર દાણચોરીનો ધંધો કરીને લખલૂટ ધન બનાવે તો, શ્રીમંત બંગલાને બદલે જેલમાં રહેવા લાયક બને છે; તેમ પ્રજા અને સંસ્કૃતિના હિત ખાતર કોઈપણ વ્યક્તિને પોતાના સુખનું બલિદાન આપવું જ જોઈએ.

જો તોપોના ગોળાથી ધણધણી ઊઠેલી સરહદની રક્ષા કરવા માટે મરવાની તૈયારી સાથે જતો જવાન એ 'બિચારો' નથી ગણાતો; બલ્કે આશિષો અને અભિનંદનોને પાત્ર છે, તો શીલની સંસ્કૃતિની રક્ષા કાજે પોતાના સુખનો હવન કરતી નારી કદાપિ 'બિચારી' નથી બલ્કે એ અત્યંત સન્માનનીય છે.

મહારાજા રામચન્દ્રજીએ સીતાનો ત્યાગ કર્યા હતો તેમાં પણ પ્રજામાં શીલ-સંસ્કૃતિની રક્ષા જ મુખ્ય કારણ હતું. જો ખોટી રીતે વગોવાયેલી સીતાને રાજા રામ રાજમહેલમાં જ રાખત તો અયોધ્યાના નગરજનો એનું દૃષ્ટાંત લઈને ખરેખર કુલટા બનેલી પત્નીને પણ પોતાના ઘરમાં રાખવાનું પસંદ કરત.

આમ થતાં ભયંકર અનર્થની પરંપરા ઉત્પન્ન થાત; જેના પરિણામે પ્રજાનું નૈતિક અને આધ્યાત્મિક સ્તર ખતમ થઈ જાત.

સીતા અત્યંત સત્ત્વશીલા નારી હતી; છતાં તેણે રામચન્દ્રજીની વનવાસની

વિચિત્ર આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી લીધી તેની પાછળનાં અનેક કારણોમાં રામચન્દ્રજીની પ્રજ્ઞરક્ષાની ભાવના પણ કારણભૂત હતી. (જુઓ : અજૈન રામાયણ) એથી જ તે અત્યંત વિચક્ષણ સુશીલાએ પોતાના સુખનો ભોગ આપી દીધો હતો.

આર્યસંસ્કૃતિની આ સંઘનિષ્ઠા અત્યંત મહાન હતી. અહીં વ્યક્તિનિષ્ઠાને તિરસ્કાર્ય ગણવામાં આવી હતી.

આર્ય પુરુષોના ‘ન સ્વાતન્ત્ર્યમર્હતિ !’ વાક્યમાં સ્ત્રીને અસ્વાતંત્ર્યની જે વાત કરી છે. તે સાપેક્ષ વાત છે બધી વાતે તે અસ્વતન્ત્ર હોવી જોઈએ તેવું આ નિરપેક્ષ વિધાન નથી, પરન્તુ બહારની બાબતોમાં તેને અસ્વાતંત્ર્ય જણાવ્યું છે.

આ ઉપરથી જ પુરુષને ઘરની વાતોમાં અસ્વાતન્ત્ર્ય આપમેળે ફલિત થાય છે; કેમ કે સ્ત્રીને બહારની જ બાબતોમાં અસ્વાતન્ત્ર્ય હોવાથી ઘરની બાબતોમાં સ્વાતન્ત્ર્યનું પ્રદાન થયેલું જ છે.

રસોઈ કઈ બનાવવી ? બાળકોને કઈ રીતે ઉછેરવાં ? એમનામાં કઈ રીતે સંસ્કારોનું આધાન કરવું ? એમના લગ્નાદિ બાબતના વિષયમાં શું કરવું ? બધી વાત એના કબજે હતી, એટલું જ નહિ પણ ધન કમાઈને આવેલા પુરુષને એ ધન પણ પોતાની પત્નીને દઈ દેવું પડતું, એ ધનની માલિકણ સ્ત્રી હતી. એના વિનિયોગના વિષયમાં બધો અધિકાર એનો હતો.

આજે પણ મહારાષ્ટ્રમાં પરણીને સાસરે પહેલી વાર પગ મૂકતી નવોઢા ઉંબરે પગ મૂકે ત્યારે તે ઉંબર પર ધન મૂકવામાં આવે છે, તેને લાત મારીને જ તે નવોઢા ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેની પાછળ જબરદસ્ત સંસ્કૃતિ પડેલી છે.

ધનને-લક્ષ્મીને-લાત મારતી સ્ત્રી લક્ષ્મીને એમ કહે છે કે, ‘આજ સુધી આ ઘરમાં તું ફાવે તેમ ફરતી વર્તતી હતી, પણ હવે આ ઘરની રાણી હું બની છું. મારી આજ્ઞા પ્રમાણે જ રહેવું પડશે; નહિ તો તને આમ લાત મારીને કાઢી મૂકીશ.’

હવે કહો જોઈ, આપણી સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રી સ્વતન્ત્ર હતી કે ગુલામ ?

મને તો એમ કહેવાનું દિલ થઈ જાય છે કે સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યના નારા નીચે જ સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણપણે ગુલામડી બનાવવામાં આવી છે. પોતાની બધી ચિંતા પોતાને જ કરવાની, ‘છૂટાછેડા’ના કાયદાના પાપિષ્ઠ જમાનામાં જીવતી નારીએ ‘પતિની આજીવન હુંફ મળશે.’ એ આત્મવિશ્વાસ સંપૂર્ણપણે ગુમાવી દીધો છે. ‘ગમે ત્યારે

પતિ રવાના કરી દે' એવી સ્થિતિની કલ્પનાને કારણે તેને નિશાળમાં દાખલ થઈને ઠેઠ કોલેજ સુધી પહોંચવાનું. કોલેજનાં એ જીવનમાં જ નારીના 'શીલ'નું લીલામ થવાનું શરૂ થાય.

ભણેલી નારીએ કેટલાંયના 'બોસીઝમ' નીચે નોકરીનું જીવન જીવવાનું ! નહિ તો 'બિચારી' બેંકમાં ખોલાયેલા પોતાના અંગત ખાતે રકમ શી રીતે જમા કરે ! આ 'બોસીઝમ' એ નારીની કારમી ગુલામીનું પ્રચ્છન્ન સ્વરૂપ નથી તો બીજું શું છે ?

રજાની માંગણીના બદલામાં પરપુરુષ પાસે જતી નારી શું આપે છે ? એ શું અછતી બીના છે ?

પતિસ્વરૂપ એક પુરુષના પારતન્ત્ર્યને સકંજો-ગુલામી-કેદ-વગેરે કહેનારાઓએ નારીને એમાંથી મુક્ત કરીને કેટલાનાં પારતન્ત્ર્ય વળગાડ્યાં ? કેટલાંની ગુલામી બઝાડી ?

હાય ! કોઈને ય આ ભયજનક સ્થિતિએ પહોંચેલી નારીના શીલની લગીરે ચિંતા થતી નથી.

નારીસ્વરૂપ ભારતનાં વડાપ્રધાનને પણ એ ચિંતા થતી નથી ? અફસોસ.

રશિયાના મૂર્ખ લોકોએ નારીને સ્વાતન્ત્ર્ય આપ્યું. એ 'સ્વાતન્ત્ર્ય' એટલે શું ? એના જવાબમાં તે મૂર્ખ પુરુષો ગૌરવભેર કહે છે કે, 'અમે તેને મતાધિકાર આપ્યો, અમે તેને સિગારેટ પીવાની રજા આપી.'-

SHE VOTES AND SHE SMOKES !

ઓહ ! શું ભારતની પુરુષજાત પણ નારીને આવા - અને આથી પણ વધુ ખતરનાક-ડેટિંગ, ડાન્સ, સહજીવન, મુક્ત જીવન, નુડીઝમ-વગેરેનાં સ્વાતન્ત્ર્ય નારીને આપવા માંગે છે ?

વાસનાએ જલતી પુરુષના હૈયાની ભઠ્ઠી ! અને નામ....નારી સ્વાતન્ત્ર્યનું !

કંગાળ છે તે ભારતની નારીઓ, જેની નજરમાં આ ભેદ આવતો નથી, રે ! એના જ પોતાના રંગદંગ બદલાઈ ગયા હોય ત્યાં બીજો ય શું કરે ?

કેટલાક લોકો 'નારીને એક જ પતિ, અને નરને અનેક પત્નીના...' પ્રાચીન વિચારમાં કઠોર પક્ષપાતનો આક્ષેપ કરે છે. પરંતુ આ વિચારને ય એના ઊંડાણથી પકડવો જોઈએ. એમ છતાં ય જો એ વિચાર ખરેખર ભૂલભરેલો જ શિષ્ટ પુરુષોથી

સાબિત થાય તો એને ફેંકી દેતાં વાર પણ ન લાગવી જોઈએ.

વાત એ છે કે સ્ત્રી એ આદાન કરતું તત્ત્વ છે, પુરુષ એ પ્રદાન કરતું તત્ત્વ છે. અનેક પત્નીવાળા પુરુષને પ્રદાન જ કરવાનું છે, આદાન તો કદાપિ નહિ !

જો સ્ત્રી અનેક પતિ કરે તો તેને આદાન કરવાનું હોવાથી, અનેકોના અનેક આદાનને લીધે તે શુદ્ધ સંસ્કારિત-સંતાનની માતા બની શકે જ નહિ.

ભોગજીવન કાંઈ ભોગસુખ માટે ન હતું પણ માત્ર બંધનાર્થ હતું, અથવા તો માત્ર સંતતિ-પ્રાપ્ત્યર્થ હતું.

વળી અનેક સ્ત્રીઓ કરવાની વાત પણ ક્ષત્રિય રાજાઓમાં વગેરે જ સામાન્યતઃ જોવા મળે છે. એની પાછળ પોતાના જ બીજમાં ઉત્પન્ન થતાં; પોતાની પ્રત્યે સ્વાભાવિક રીતે વફાદારી ધરાવતાં સંતાનોની પ્રાપ્તિ જ મુખ્ય આશય હતો. એવા લોહીના સંબંધવાળાં સંતોનો રાષ્ટ્રનાં ગંભીર સ્થાનો ઉપર ગોઠવાય તો રાષ્ટ્રદ્રોહ વગેરેના ખતરાઓ ઊભા ન થાય.

એક રાજા અનેક રાણીઓ દ્વારા નવ જ માસમાં અનેક સંતાનો પામી શકે છે; એક સ્ત્રી અનેક પતિઓ દ્વારા નવ માસમાં એકથી વધુ બાળક પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી એ સત્ય હકીકત છે.

હવે જો વધુ સંતતિની પ્રાપ્તિ જ એ સંબંધ પાછળનો હેતુ છે તો શી રીતે એક નારીને અનેક પતિ કરવાની રજા આપી શકાય ?

આ વિષય ખૂબ ગંભીર છે, પરંતુ એને પણ સ્વચ્છચિત્તે વિચારવામાં આવશે તો ભોગજીવન પણ ભોગસુખ માટે ન હતું એ સુંદર વિચાર નવનીત એમાંથી પ્રગટ થશે.

વર્તમાન ભોગ-જીવન સંપૂર્ણપણે ભોગસુખ માટે જ બની ગયું છે. એથી જ એણે પોતાની બધી જ મર્યાદાઓ વટાવી નાંખી છે.

જે પ્રજાનું ‘નારી-તત્ત્વ’ નિસ્તેજ અને નિર્માલ્ય થશે એ પ્રજા ઘણા સૈકાઓ સુધી આ જગત ઉપર જીવતી રહે એ વાત સંપૂર્ણપણે વજૂદ વિનાની લાગે છે.

ભારતીય શિક્ષણ-પ્રણાલી

(૯)

મોક્ષમાર્ગના પાઠ શીખવવા સુધીનું શિક્ષણ આપતો આપણો તપોવન પદ્ધતિનો ઢાંચો ખસેડી નાખીને માત્ર ભોગલક્ષી, હેતુવિહીન, અર્થોપાર્જનના માધ્યમના શિક્ષણનો નવો ઢાંચો મેકોલે નામના અગ્રેજે લગભગ ૧૫૦ વર્ષ પહેલાં એવો ગોઠવ્યો છે કે જે આજે ભારતીય પ્રજાના ગળે ફાંસલો બની ચૂક્યો છે.

આમ છતાં એને જ ઉપકાર શિક્ષણ તરીકે માનનારાઓની સંખ્યા સો એ નવ્વાણીની છે. કોઈ રડ્યોખડ્યો માણસ જ એની ઝેરી ખતરનાકતાને સ્પર્શી શક્યો હશે. તે મેકોલેએ પોતે જ તે વખતે પોતાના સ્વજનને લખેલા પત્રમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું કે, ‘જો મારી શિક્ષણ-પદ્ધતિ ભારતમાં બરોબર જામી જશે; તો થોડાં જ વર્ષોમાં અહીં એક પણ આસ્તિક શોધ્યો જડશે નહિ !’

આર્યપ્રજાને ખતમ કરવા માટે જ સર્જાયેલું આ શિક્ષણ હોવા છતાં એની અંદર સખાવત કરવા માટે શ્રીમંતો અને સંન્યાસીઓએ સ્પર્ધા માંડી છે. પોતાનું જ ખૂન કરવા બનાવાયેલી છરી; પોતાના જ હાથે ધારદાર બનાવાઈ રહી છે !

હવે આ શિક્ષણમાં; માંસાહાર અને જાતીય શિક્ષણના પાઠો શરૂ કરીને રહી-સહી ભારતીય સંસ્કૃતિનાં મૂળિયાં ઉખેડી નાંખવાના છે.

અને આ બધું જાણવા છતાં ય કોઈ ભારતીય સંસ્કૃતિપ્રેમીના હૈયે આગ ભભૂકી ઊઠતી નથી, નિંદ હરામ થતી નથી; રૂંવાડું ય હાલતું નથી !

તો તો પછી....મરવા પડેલાં મડદાંઓથી ઊભરાયેલી આ પ્રજાને અને સંસ્કૃતિને-હવે તો ઈશ્વર જ નીચે ઊતરીને જીવાડી શકશે ને ? અસ્તુ.

આર્યાવર્તમાં ઘણુંખરું ભણતર સંસ્કાર-સંબંધિત જ ગણાતું.

સંસ્કાર એ જ ભણતર.

સાંસ્કારિક જીવન એ જ ભણતરનું ફળ.

માણસ દયાળુ હોય; પ્રેમાળ હોય, ઐચિત્યસેવી હોય, ત્યાગી, તપસ્વી હોય, સદાચારી હોય....એ જ એના જીવનનું જીવંત ભણતર છે; ભણતરનું ફળ છે.

જો આ ભણતર શિક્ષણસંસ્થામાં ન મળે તો એ સંસ્થાઓ ભણતરની સંસ્થા નથી; પરંતુ એક માત્ર ઉઘાડો ફિયાસ્કો જ છે.

સંસ્કારનું આ ભણતર તો માતાના પેટમાં જ બાળકને ઘણુંખરું મળી જતું. માતાપિતાના લોહી-વીર્યમાં જ દયા, પ્રેમ, સદાચારાદિના સંસ્કારો પ્રસરી ગયા હોય; અને એવા સંસ્કારિત શુક રુધિરમાંથી જ જે સંતાનનું નિર્માણ થતું હોય તે સંતાનમાં તે સંસ્કારો સામાન્ય રીતે સંકાન્ત થઈ જાય એ તદ્દન સહજ છે.

એ પછી બાળકની ગર્ભાવસ્થામાં પણ માતા તરફથી અવ્યક્ત રીતે બાળકને સંસ્કારો મળતા અને શરીરનું બંધારણ પણ તૈયાર થતું.

ત્યાર પછી બાળકનો જન્મ થાય. શરૂઆતના ૫-૭ વર્ષના તેના જીવનમાં માતા જ તેની શિક્ષિકા બને; અને પાયાના સંસ્કારોનું ઘડતર કરે.

માતાપિતાના જીવનના વ્યવહારોમાંથી જ બાળકને શિક્ષણ મળવા લાગી જાય. આમ સાત વર્ષની વય સુધીમાં તો બાળક ઘણું શિક્ષણ મેળવી લે.

ત્યાર બાદ જ્યાં તે કાંઈક વધુ સમજણું થાય અટલે તેને માતાપિતાથી દૂર કરવામાં આવતું, અન્યથા માતાપિતાના કેટલાક વ્યવહારોની અવ્યક્ત રીતે પણ બાળકના મન ઉપર માઠી અસરો પડવાનો સંભવ રહે.

આ આપત્તિ નિવારવા માટે બાળકોને તપોવનમાં દાખલ કરવામાં આવતાં, તપ સ્વાધ્યાયમાં નિરત એવા ઋષિઓ બાળકોને ભણાવતા...

ભણાવતા એટલે ? આજની ચોપડીઓનું જિજ્ઞાસાવિહોણું - માથે લાદી બેસાડેલું એ ભણતર ન હતું. ત્યાં તો જેને જે જાણવાની ઈચ્છા જાગે કે તરત તે વિદ્યાર્થી ઋષિઓને પૂછે; એનો ઉત્તર મળે, વળી પૂછે; વળી ઉત્તર મળે....બસ....ભણતર શરૂ થઈ ગયું.

ઉત્તર દિશામાં સતત ચમકતા તારાને જોઈને વિદ્યાર્થી પૂછે, 'ગુરુદેવ, આ કોણ ?' ઉત્તર મળતો; 'આ ઉત્તર દિશામાં સતત ચમકતો ધ્રુવનો તારો.'

આટલામાં તો કેટલી ય વાત ભણાઈ જતી.

તપોવનમાં ઋષિઓના સંસ્કારિત જીવનની સુવાસ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીના જીવનને વાસિત કરી દેતી. ૬૦-૬૦ હજાર વિદ્યાર્થીઓ એકેકા તપોવનમાં સાથે રહેતા; ભણતા; અને એ રીતે સંઘનિષ્ઠાના જીવંત આદર્શો બનતા.

આ તપોવનમાં પીઢ વયને વટાવી ચૂકેલા વાનપ્રસ્થો પણ સ્વપત્નીઓ સાથે આવતા અને શેષ જીવન ધર્મપરાયણ જીવતા. આ વાનપ્રસ્થો પોતાનો ધંધાકીય અનુભવ વિદ્યાર્થીઓને આપતા, અને આ રીતે વાનપ્રસ્થ પણ અનુભવ-શિક્ષક બનતો.

સુધાર દીકરાને સુધાર-વાનપ્રસ્થ સુધારી કામ શીખવતો, મોચીના દીકરાને મોચી-વાનપ્રસ્થ જોડા બનાવવાનું કામ શીખવતો,

અને વાનપ્રસ્થ-સ્ત્રી ! વિદ્યાર્થીઓની માતા બની જતી. વાત્સલ્યની હૂંફ આપતી.

જ્યાં વાત્સલ્ય મળતું; અનુભવજ્ઞાન મળતું, ઋષિઓનું જીવંત સંસ્કારધામ મળતું, ત્યાંનો પ્રત્યેક ભારતીય વિદ્યાર્થી એક આદર્શ બ્રહ્મચારી; ઓજસ્વી, તેજસ્વી અને મર્દાનગીના જોમથી ધમધમતો બને તેમાં શી નવાઈ છે ?

તપોવનની પરીક્ષા-પદ્ધતિ પણ અદ્ભુત હતી. પુસ્તકનું કોઈ પણ પાનું શલાકા (એક પ્રકારની સળી)થી ઋષિ ખોલતા; એ પાનામાં જે વિષય હોય તેના સંબંધમાં વિદ્યાર્થીને પ્રશ્નો પૂછતા.

આથી વિદ્યાર્થીને ગમે તે પૃષ્ઠની પરીક્ષા માટે તૈયાર રહેવું પડતું. (આજે તો ૩૫ ટકા માર્ક્સથી પાસ કરાય છે. જેણે ૧૦૦માંથી ૩૫ માર્ક્સ જેટલું જ સાચું લખ્યું છે તેણે ૬૫ માર્ક્સ જેટલું ખોટું લખ્યું છે એ આપોઆપ સાબિત સત્ય છે છતાં ૬૫ ટકા ખોટું લખનારને પાસ જાહેર કરવામાં આવે છે.)

અષ્ટમી અને એકમ અનધ્યાયના (રજાના) બે જ દિવસો હતા : પણ તેમાં ૫ કાવ્યો વગેરેનું રસિક વાંચન કરવા દ્વારા જ વિદ્યાર્થીઓ માનસિક આનંદ મેળવતા.

વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસથી શ્રમ તો કદી લાગતો નહિ એટલે એ શ્રમ દૂર કરવા માટે સમાહની એક રજા રાખવાની જરૂર ન હતી. કેમ કે જિજ્ઞાસાપૂર્વકનું એ અધ્યયન હોવાથી ખૂબ જ રસપ્રદ બનતું.

આજે તો જેને જાણવાની ઈચ્છા વિદ્યાર્થીના અંતરમાં કદી જાગતી નથી તેવું કેટલું ય ભણતર ફરજિયાતપણે તેના માથે ઠોકી બેસાડાય છે. એથી જ તે ખૂબ થાકે છે; થાકેલાને વર્ષમાં ૬ માસ જેટલી રજા પણ ઓછી પડે તો નવાઈ નહિ.

આશ્રમોમાં હડતાળ, ધરણાં, વગેરેનું તો સ્વપ્ન પણ કોઈ વિદ્યાર્થીને આવતું નહિ. આજે એના વિનાનો કોઈ દિવસ જડતો નથી. વિદ્યાર્થીઓ સુખાર્થી બન્યા, ભોગાર્થી બન્યા. પુણ્ય યારી આપે ત્યાં ભોગી બને, અન્યથા દમી બને.

વાસનાઓનું એ દમન સ્વચ્છંદતા, ઉકળાટ, આવેશ વગેરે ઉત્પન્ન કરીને જ રહે. એના જ 'રીએક્શન' રૂપે હડતાળો, ધરણાંઓ અને તોફાનો ફાટી નીકળે.

વિદ્યાર્થી પ્રત્યેની વધુ પડતી વડીલવર્ગની કૂણી લાગણીઓ પણ એમને ઉચ્છ્રંખલ બનાવવામાં મોટો ભાગ ભજવી ગઈ હોય તો તે અત્યંત સુસંભવિત છે.

જે પ્રકારનું શિક્ષણનું ઝેર વિદ્યાર્થીઓને પવાઈ રહ્યું છે તેનો વિચાર કરતાં તો એમ લાગે છે કે હજી આ વિદ્યાર્થી-આલમ કેટલી સારી છે કે આવું હલાહલ પીવા છતાં પોતાનાં માતાપિતાઓને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાની એણે તૈયારીઓ કરી નથી.

આજનું આખું ય શિક્ષણ રાજ્યાશ્રિત બનીને મરી પરવારેલી નિર્માલ્યદશાનો ભોગ બન્યું છે. જ્યારે તપોવનમાં રાજાધિરાજ દુષ્યન્તને પણ પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર ન હતો. એના ઘોડાને તપોવનનો બાળ-વિદ્યાર્થી પણ પડકારીને રોકી દેતો.

આ હતી તપોવન પદ્ધતિની શિક્ષણ-પ્રણાલી !

ગુરુનું અથાગ વાત્સલ્ય અને વિદ્યાર્થીની અથાગ ભક્તિનું સુયોજન એટલે તપોવન !

ક્યાં આજની યુનિવર્સિટીઓ ! જ્યાં 'યુનિવર્સિટી'ની ભાવના જ નથી !

ક્યાં આજની વિદ્યાપીઠો ! જેણે વિદ્યાને જ પીઠ કરી દીધી છે ! વિદ્યાર્થીને અર્થાર્થી અને સુખાર્થી બનાવીને મારી નાંખ્યો છે !

સંતશક્તિનું જાગરણ

(૧૦)

સંત કોણ ? જે આવા હોય તે -

- (૧) સ્વશાસ્ત્રચુસ્ત હોય,
- (૨) પૂર્ણ બ્રહ્મચારી હોય,
- (૩) ઈશ્વરનિષ્ઠ હોય,
- (૪) સર્વજીવહિતચિંતક હોય,
- (૫) દેહાત્માના ભેદજ્ઞાનનો પાઠક હોય.

આમાંની એક પણ કડી જેનામાં ખૂટતી હોય તે સંત નહિ; કદાચ ઉપદેશક અથવા તો - છેવટે ભાટ.

તુટિને કબૂલે તે વિદ્વાન ઉપદેશક.

તુટિને તુટિ જ ન માનીને બચાવ કરે, નવા મત સ્થાપે; જમાનાવાદી બને તે બધા ય બટકબોલા લોકો : ભાટ.

જ્યાં સુધી આ આર્યાવર્તમાં સંતશક્તિનું પુનઃ જાગરણ નહિ થાય ત્યાં સુધી આર્યાવર્તની એ જાજરમાન સંસ્કૃતિની પુનઃ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા અસંભવિત છે.

સંતો તો લગભગ દેખાતા નથી. ઉપદેશકો જરૂર છે; તેઓ સંતશક્તિના જ માનસપુત્રો છે. પરંતુ હાલ તેઓ વેરવિખેર દશામાં પડેલા છે. કેટલાકોએ ઘરના જ નાના નાના પ્રશ્નોને વિરાટ પ્રશ્ન ગણી લઈને એના નામ ઉપર લડાઈ જાહેર કરી છે; તો કેટલાક ઉપદેશકો એને ‘પંચાત’ માનીને માત્ર ભક્તિના માત્ર કાર્યમાં પડ્યા છે અને બીજા કેટલાક કશા ય કાર્ય વિનાના - નિષ્ક્રિય થઈને બેઠા છે.

ભાટ કક્ષાના કેટલાક માણસો પરાઈ ખુશામતના ગુલામ બન્યા છે; તો કેટલાકો દુઃખ નિવારણનાં સામાજિક કાર્યોને હાથમાં લઈને સસ્તી કીર્તિ કમાઈ

લેવાની લાલચમાં લપેટાયા છે.

પણ ઊનાં ઊનાં આંસુ અને લોહી વમતી તે આહ ક્યાં છે ! કોક સંતની !

કે જેને મરવા પડેલી સંસ્કૃતિનું દર્શન કરતાં ટૂંકાં ભરાઈ જાય છે; રડવું આવી જાય છે; નિદ્ર હરામ થઈ જાય છે !

પ્રથમ તો જરૂર છે; એકાદ પણ સંતની ! એક હશે તો તેના સિંહનાદે બકરીટોળે ફસાયેલાં સિંહનાં બચ્ચાં સ્વ-રૂપનું ભાન કરશે અને છલાંગ મારીને એ ટોળામાંથી નીકળી જશે; સાચા સિંહ બનશે.

એક....બે.....ત્રણ.....અનેક સિંહોનો પ્રાદુર્ભાવ થતો જશે.

એ બધા ય સંગઠિત બનીને એક નીતિ નક્કી કરશે. ચારે બાજુથી એમની ગર્જનાઓ થતી રહેશે.....

‘સબૂર ! ત્યાં જ થોભી જા.’

‘ખબરદાર ! આગળ વધ્યો છે તો...’

‘ખામોશ...પાછો વળ.’

જ્યાં સુધી સિંહ જાગ્યો નથી ત્યાં સુધી જ ઉંદરડા દોડાદોડી કરી શકે છે.

જ્યાં સુધી વનરાજ બોડમાંથી બહાર પડ્યો નથી ત્યાં સુધી જ સીમાડે-દૂર-દૂર-ઊભેલાં શિયાળવાંનાં ટોળાં ચીસો પાડ્યા કરે.

જ્યાં સુધી એક મર્દ વીફર્યો નથી ત્યાં સુધી જ નમાલાઓની જાન છાતી કાઢીને નગર માર્ગે ફરી શકે.

જ્યાં જ્યાં જે કાંઈ પણ, સંસ્કૃતિઘાતક કાવતરાં ઘડાતાં હોય તેનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન મેળવવું; પ્રજાને જાગ્રત કરી દેવી; પડકાર કરવો અને ચારે પગે ફૂટી પડવું, આક્રમણનો ખાત્મો બોલાવી દેવો.....

નમાલી વાતો સંત ન કરે.

વેવલા વિચારો સંત ન મૂકે.

નાનકડી વાતોમાં સંત ન પડે.

એની તો નજર દૂર દૂરના અંતરિક્ષે પહોંચતી હોય, અને પાછળ પાછળના સિતિજને ય અડતી હોય.

એ બધી જાતના વ્યૂહોથી સજ્જ હોય.

એ પંપાળે; તમાચ પણ મારે.

આગેકૂચ કરે; પીછેહઠ પણ કરે.

પોઝિટિવ વર્ક પણ કરે; નેગેટિવમાં ય ઊતરી પડે.

ક્યાં ? ક્યારે ? શું કરવું ? કયો વ્યૂહ અપનાવવો ? એ બધી ખબર એને હોય.

સંગઠન થાય તો ઠીક; ન થાય તો પોતે 'જ' 'one-man સંગઠન' બની જાય. એના પુણ્યબળે સંગઠન થઈ પણ જાય, પરંતુ એની રાહ જોવા એ થોભે નહિ.

જ્યારે આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિ એની તમામ ભયજનક સપાટીઓ વટાવી ગઈ છે ત્યારે મૂંગા બેસી રહેવાનું, કોકની ઉપર દોપનો ટોપલો ઢોળી દેવાનું, પોતાની લાચારી કે અશક્તિ બતાડવાનું, પ્રેક્ષક જ બની રહેવાનું કામ એ સંતનું કામ જ નથી. એ તો નમાલાઓનું કામ છે.

જેઓ આર્યાવર્તને ચાહે છે, એની પ્રજ્ઞને અને વિશ્વામિત્રની પ્રજ્ઞને જેઓ ચાહે છે તેઓ તો મરજીવા બનીને મેદાનમાં ઊતરે. કેસરિયાં કરે...

જગતમાં સદા લઘુમતિ જ રાજ કરતી આવી છે. હા, બહુમતિના ઓઠા નીચે ય લઘુમતિ જ રાજ કરતી હોય છે.

સંતશક્તિ પણ ભલે લઘુમતિમાં રહે....તેની ચિંતા જ નથી. તેની પાછળ લાખો સંતો અને અનંત પરમેષ્ઠિઓનું વિરાટ બળ પડેલું છે. તો પછી ફિકર શાને ?

પ્રગટો, શીઘ્રમેવ પ્રગટ થાઓ;

પ્રાદુર્ભાવ પામો...સંત પુરુષો !

ચાતકની જેમ અમે આપની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છીએ. અમારી ધીરજનો ય હવે અંત આવવા લાગ્યો છે.

આ જ પળે પ્રગટો, ઓ પ્રકાશના તેજપુંજો !

અંધકાર.....હવે તો પૂરો-પૂરેપૂરો જામી ગયો છે !

સાબરમતી પાસે ઊભું થયેલ બીજું તપોવન

- (૧) ધો. ૫, ૬ અને ૭ જૂન ૮૪'થી આરંભ.
- (૨) દરેક ધો. માં પચાસ બાળકો.
- (૩) પ્રવેશ ફી : વાર્ષિક બાર હજાર રૂપિયા (બાળકની વિશિષ્ટ તેજસ્વિતા હશે તો આ રકમ ઘટાડી શકાશે.) ફી બે હપ્તે આપવાની રહેશે.
- (૪) છેલ્લી પરીક્ષામાં ઓછામાં ઓછા ૬૫ ટકા માર્ક્સ.
- (૫) Entrance Exam (૪૫ મિનિટની)માં ઉત્તીર્ણ થાય તેને જ પ્રવેશ.
- (૬) ગુજરાતી માધ્યમની આ શાળા છતાં બાળકોના અંગ્રેજીના વિષયમાં ખૂબ વિશેષ લક્ષ.
- (૭) દસ રૂા. ભરીને પ્રવેશ ફોર્મ તથા નીતિ-નિયમાવલી નીચેના સરનામેથી આજે જ મેળવો. ફોર્મ ભરીને પરત કરો. પછી જ્યારે ઇન્ટરવ્યુ આપવા માટે તેમને બોલાવવામાં આવે ત્યારે તરત હાજર થવું.

સરનામું : જી. પ્ર. સંસ્કૃતિ ભવન, ૨૭૭૭, નિશાપોળ, ઝવેરીવાડ,
રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧

તમારાં વહાલાં બાળકોને છેવટે ત્રણ વર્ષ માટે તો 'તપોવન'માં મૂકો જ

દર જૂન માસથી શરૂ થતું સત્ર

ચારે બાજુ વિકૃતિના વાલરા વીંચાઈ રહ્યા છે. ખૂબ જ નાની-દસથી ચૌદ વર્ષની વયથી જ બાળકોમાં ખરાબ સંસ્કારો પડવા લાગ્યા છે. 'ગંદું' કહેવાય તે બધું તેમના જીવનમાં પેસવા લાગ્યું છે. સમાજ તરફ સૂક્ષ્મ નજર કરતાં આ અતિ કડવું દર્શન કોઈપણ સંસ્કૃતિપ્રેમીને થશે અને તે તીખી ચીસ પાડી દેશે. સંસ્કારરસી જીવોની વહાલામાં વહાલી ચીજ તેમનાં સંતાનો ગણાય. જે તેમનું જ જીવનગુલાબ ખીંચું ન ખીંચું ત્યાં જ કરમાવા લાગે, તેમાં દોષોના કીડા પડવા લાગે અને એકએક કરમાઈ જાય તો એ માબાપોએ ક્યાં જવું? ક્યાં રોવું? શું આપવાન કરી નાખવો?

પોતાના ઘરમાં કે ગમે તેવાં બોર્ડિંગ વગેરેમાં રાખીને બાળકોને શિક્ષણ આપી શકાશે, પરંતુ સંસ્કારો તો નહિ જ આપી શકાય. ઘરમાં માબાપો જ ટી.વી. વગેરેથી સમયની બરબાદી કરતાં ચક્રોમાં જે ફસાયાં હોય અને બોર્ડિંગોના સંસ્થાકોને જ બાળ-સંસ્કરણ માટેની કોઈ ગંભીરતા ન હોય તો સંસ્કાર ત્યાં શી રીતે મળશે?

તપોવનમાં ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક - બંને પ્રકારનું શિક્ષણ છે. એ શિક્ષણ પણ ઉંચી ગુણવત્તાવાળું છે, પરંતુ તેની સાથોસાથ અહીં બાળકોના જીવનબાગમાં સુસંસ્કારોના છોડોનું વાવેતર કરવાનું કાર્ય જ મુખ્યપણે નજરમાં રખાય છે. મોક્ષલક્ષ અને સદાચારપક્ષ એ તપોવનનું મુખ્ય તત્વ છે. પ્રત્યેક બાળકને શારીરિક, શૈક્ષણિક, સામાજિક વગેરે રીતે સુખવસ્થિત કરવાની સાથે તેને માનસિક અને આધ્યાત્મિક રીતે અત્યંત સુંદર બનાવવાનું સૌથી પ્રધાન લક્ષ્ય છે. તે વડીલોનો અને દેવગુરુનો ભક્ત બને, સાહુનો મિત્ર બને, જાતનો પવિત્ર બને... અને એ બધું બનીને એ શૂરવીર બને, જેવી રાષ્ટ્રરક્ષા, સંસ્કૃતિરક્ષા અને ધર્મરક્ષાનો એ સમગ્ર યોદ્ધો બને એ જ આ તપોવનનું એકમાત્ર લક્ષ્ય છે. એનામાં ધાર્મિકતા, માનવતા અને રાષ્ટ્રીયતા (રાષ્ટ્રદાસ) જે લાવી ન શકાય તો તપોવનને નીચું જોવાનું થાય એવું તેના તમામ કાર્યકર-ગણનું મંતવ્ય છે.

જો આ બધી વિચારણામાં અને એના આધારે યોગ્યતાએ તપોવનના માળખામાં માબાપોને રસ પડતો હોય તો તેમનાં બાળકોને વિકૃતિઓના ઝંઝવાતમાંથી ઉઠારી લેવા માટે તપોવનમાં (ધોરણ પાંચથી બાર) કમસેકમ ત્રણ વર્ષ માટે તો મૂકવાં જ જોઈએ. બાળક તો નાદાન છે. એના ભાવીના ભવ્ય વડતરના આ કામમાં એને ક્યાંક અગવડતા પડે, એની ઘરેલુ સ્વચ્છતાને અહીં પોણા ન મળે તેથી તે તપોવનમાં દાખલ થવામાં અસ્વચ્છ બનાવે તો કંઈક કળજાના બનીને પણ માબાપોએ બાળકોના સમગ્ર જીવનના કિતમાં તેને ત્રણ વર્ષનું સંસ્કરણ તપોવનમાં અપાવવાનો નિર્ણય કરવો જ જોઈએ.

યાદ રાખો : લાડમાં કે લાગણીમાં માબાપો તણાશે તો બાળકોના જીવનને આરંભમાં જ એવું મોટું નુકસાન થઈ જશે જે જીવનભરમાં ભરપાઈ થશે નહિ, જેનાથી આખું કુટુંબ 'ત્રાહિમામ્' પોકારી જશે.

ના...હવે શા માટે કિશ્ક્યાનિટીનો જ પ્રચાર કરવાની નેમવાળી કોન્વેન્ટ-સ્કૂલમાં આપણું બાળકે જાય?

હવે તો માત્ર તપોવન એ જ આપણાં સંતાનોનો તરણોપાય.

જ્યાં આચાર નથી ત્યાં ધર્મ નથી

જો

જીવનમાં શાન્તિ ન હોય,
ચિત્તમાં પ્રસન્નતા ન હોય,
કુટુંબમાં સંપ ન હોય,
શરીરે આરોગ્ય ન હોય,

ત્યાં ધર્મ કદાચ હોય તો તેમાં જાજો ભલીવાર
આવે નહીં.

અશાન્ત અને અપ્રસન્ન બિચારો ! શી રીતે ધર્મ
કરી શકે ?

કુસંપથી ચસ્ત કે રોગોથી ઘેરાએલો પણ શી રીતે
ધર્મ કરી શકે ?

મોટા સત્વશાળી આત્માઓની વાત ન્યારી છે.

આ બાળ ક્ષાના જીવોની વાત છે.

આ ચારમાંનો એક પણ પાયો કાચો રહી જાય તો
બાળ ક્ષાના જીવોને ધર્મ અરાધવો ભારે પડી જાય.

ચાર પાયાનું મજબૂત ચણતર કરવા સાથે જ સહુ
ધર્મ કરજો.

-પં. ચન્દ્રશેખરવિજયજી